

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Hlavný redaktor: univ. prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redakčná rada: univ. doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký,
univ. prof. dr. E. Jóna, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, univ. doc. dr. J. Ru-
žička, univ. prof. dr. J. Stanislav

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

OBSAH

Ružička J., Bezpodmetový zvrtný tvar	3
Miko F., Niektoré typy nominatívu	25
Dvonč L., O zdomácnených a nezdomácnených cudzích vlastných menách v spi- sovnej slovenčine	38

Diskusie

Stanislav J., O hlasovej výchove	54
----------------------------------	----

Zprávy a posudky

A. V. Isačenko – D. Kollár, Slovensko-ruský slovník. I. Kothaj	59
--	----

Rozličnosti

Nabucco = Nabuchodonozor. L. Dvonč	61
Píšeme <i>abrahámoviny</i> (nie „Abrahámoviny“). A. Keder	61
Nosiť – „nosiť sa“; čakať – „čakať sa“. I. Ševcechová	61
Šútorica. I. Ševcechová	62

Odpovede na listy

Súrne a neodkladné prípady.	63
Budem ovládať a „budem zanleť“.	63
Mena člena baletného sboru G. Horák	64

Ústav slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied

SLOVENSKÁ REČ

časopis pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 25, 1960

Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Bratislava

Hlavný redaktor: univ. prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redakčná rada: univ. doc. dr. V. Blanár, dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, univ.
prof. dr. E. Jóna, univ. prof. dr. E. Pauliny, dr. Š. Peciar, univ. doc. dr. J. Ružička, univ.
prof. dr. J. Stanislav

BEZPODMETOVÝ ZVRATNÝ TVAR

Jozef Ružička

Pre gramatickú stavbu slovenčiny — podobne ako aj ostatných slovenských jazykov — je veľmi dôležitý osobitný slovesný tvar, ktorý z hľadiska zloženia a významu navrhujeme nazývať bezpodmetovým zvratným tvarom. Sú to slovesné tvary typu *ide sa*. Na základe tohto slovesného tvaru je vybudovaná gramatická stavba jednočlenných viet typu *Nespievaj, chlapče: ráno sa nespieva.* (Jašík)

Pri rozboře slovesného tvaru *ide sa* máme pred sebou jednak otázku formy, jednak otázku významu. Otázka formy tvaru *ide sa* zapadá do širšej problematiky zvratných slovies a zvratných tvarov. Otázka významu uvedeného tvaru súvisí zasa s problematikou intencie slovesného deja.

Skôr ako pristúpime k podrobnému rozboru našej otázky, uvedieme niekoľko príkladov, aby nám boli jasné všetky súvislosti s uvedeným typom jednočlenných viet.

Najprv sa mláti, potom sa platí. (prísl.) — Pri stole sa temer nehovorilo. (Barč) — Peniazom sa v týchto časiach nedôverovalo. (Kréméry) — Smoliar zapaluje na bočníci saní lampáš, aby sa videlo na cestu. (Figuli) — Tmavým mestečkom sa išlo mladým dubníckym učiteľom otupno. (Hečko) — Ráno vstaneš, neumyješ sa: celý deň sa ti zívá. (Kukučín)

Ako vidieť z príkladov, slovesá sú použité vo zvratnom tvare, a to v rámci jednočlenných viet.

I

Pri rozboře formy slovesných tvarov typu *ide sa* treba hneď na začiatku zdôrazniť, že tento tvar majú celkom bežne všetky osobné slovesá všetkých intencných typov — okrem osobných slovies prechodných. Za istých okolností môžu mať tvar typu *ide sa* aj prechodné slovesá; napr. tvar *mláti sa* patrí prechodnému slovesu *mlátiť niečo*, ale použitému absolútne (bez konkrétneho predmetu činnosti).

Uvedená okolnosť je základom tej skutočnosti, že slovesné tvary typu *ide sa* sú pomerne časté vo všetkých štýloch spisovného jazyka.

muselo odstrániť jedno *sa* (*túla sa sa* > *túla sa*), čím by však gramatický tvar stratil svoju funkčnú jednoznačnosť.

Zvratný tvar líši sa od základného nezvratného tvaru iba prítomnosťou tvarotvornej morfémy *sa*: *píše* — *píše sa*, *číta* — *číta sa*, *ide* — *ide sa*... Podľa gramatickej funkcie treba rozlišovať dva druhy zvratného tvaru, hoci formálneho rozdielu medzi nimi niet.

Prvým druhom zvratného tvaru je zvratný tvar s významom čisto zvratným (reflexívnym), vzájomne zvratným (recipročným) alebo trpným (pasívnym). Tvary tohto typu tvoria celú paradigmu: máme určité aj neurčité zvratné tvary — *kúpať sa*, *kúpem sa*..., *kúp sa*..., *kúpajúc sa*, *kúpanie sa*; *stavať sa*, *staví sa*... Pretože sa týmto druhom zvratného tvaru nebudeme bližšie zaoberať, povieme len toľko, že môžu ho mať iba osobné činnostné prechodné slovesá, teda slovesá typu *niešť niečo* (*niešť kábelu* — *kábel sa nesie*, *písať úlohu* — *úloha sa píše*...).

Druhým druhom zvratného tvaru je tvar, ktorý nemá ani zvratný ani trpný význam: jeho význam je činný, aktívny. To sú práve tvary typu *ide sa*.

Zvratný tvar typu *ide sa* tvoríme zo základného tvaru 3. os. jedn. čísla (stredného rodu) nezvratných slovies pridaním voľnej samostatnej tvarotvornej morfémy *sa*:⁵ *ide* — *ide sa*, *išlo* — *išlo sa*.

Tento typ zvratného tvaru vznikol pravdepodobne tak, ako sme to uviedli v pravidle pre jeho tvorenie v dnešnom jazyku. Morféma *sa* pristúpila k hotovému tvaru 3. os. sg. neutra. Toto rozšírenie tvaru o novú morfému nastalo len v istých prípadoch, totiž len vtedy, keď sa tvar 3. os. sg. neutra použil všeobecne.⁶ Morféma *sa* v tejto funkcii pravdepodobne nikdy nemala funkciu zámena. Možno predpokladať, že sa použila tvarotvorná morféma *sa* zo zvratných tvarov prvej skupiny (tvar s reflexívnym, recipročným alebo pasívnym významom) aj pre zvýraznenie osobitnej funkcie tvaru 3. os. sg. neutra. Pravda, dodnes sa používa aj nezvratný tvar 3. os. sg. na vyjadrenie všeobecného podmetu (všeobecného činiteľa deja), i keď oveľa zriedkavejšie ako napr. tvar 3. os. pl.⁷ Príklady:

Tú kravu zlatom nevyváži! (Kukučín) — Porubiačke ako keby bol pomastil. (Figuli) — Chudák Mišo zostal, akoby ho podťal. (Kukučín)

⁵ O voľnej samostatnej morféme hovoríme preto, lebo *sa* píše ako samostatné slovo a jej umiestnenie vo vete sa spravuje podľa rytmických pravidiel. Morféma *sa* môže sa vzdialiť od základu tvaru smerom dopredu: *Ak sa do divadla nepôjde*,...

⁶ Vo vývine češtiny to ukázal akademik František Trávníček v štúdiu *Passivum ve spisovné češtině*, Slovo a slovesnosť V, 1939, 13–24. Ten istý vývin možno predpokladať aj pre slovenčinu (ako aj pre ostatné slovanské jazyky).

⁷ O tom pozri bližšie Gejza Horák, *Využitie slovesnej osoby v spisovnej slovenčine*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 239–276.

Vyššie sme uviedli, že zvrtné tvary prvej skupiny majú iba činnostné prechodné slovesá, t. j. slovesá typu *niešť niečo*. To znamená, že sa zvrtné tvary prvého druhu viažu na jednu skupinu sloves vydelenú na základe intencie slovesného deja.

Rozdelenie sloves na typy podľa intencie slovesného deja je základne dôležité pre celú problematiku slovesa. Toto rozdelenie sa uplatňovalo už dávnejšie, pravda, s inou terminológiou.

Zo slovenskej gramatickej tradície treba na prvom mieste uviesť prvý pokus v gramatike Ludovíta Štúra.⁸ Štúrove slovesné typy podľa „namerenosti“ deja zahrnujú v sebe aj slovesný rod v širokom zmysle slova. Ludovít Štúr rozlišoval tieto slovesné typy: 1. *Slovesá inamname- renje* – „činnosť z podstavníka [= podmetu] slovesa vichodí a inam prechádza“: *volám, pojm, bijem, usadzujem*...; 2. *slovesá odinulname- renje* – „činnosť odinul prichodí a na podstavník slovesa padá“: *vo- lám sa, píšem sa, karhám sa*...; 3. *slovesá nasebaohraňičenje* – o kto- rých Štúr hovorí, že sú činného rodu („činnje bez výrazného predmetu, na ktorí bi puosobili“) a rozdeľujú sa na dve skupiny: a) „viznamená- vajú činnosť v podstavníku slovesa ukritú, na pr. *spím, chorjem, vad- ňem, kvitňem*“, alebo b) vyjadrujú činnosť „zjavnú lež pri podstavníku slovesa ostávajúcu, nemáujúcu istjeho určitjeho predmetu, na ktorí bi puosobila, na pr. *choďim, kričim, behám* atď.“; 4. *slovesá ksebename- renje* – keď činnosť v podstavníku „začjatok má, z ňeho vistupuje a sa naspet jeho vlastným puosobeňím vracá“, na pr.: *hádzem sa, bijem sa*...; 5. *slovesá vzájemnje* – „keď sa [činnosť] nazad obracá účinkuvaňím inšjeho“.

Ak z uvedených piatich typov vylúčime typ týkajúci sa slovesného rodu v užšom zmysle (pasívum: „slovesá odinulnamerenje“) a typy za- kladajúce sa na zvrtnom tvare (reflexívny a recipročný význam: „slo- vesá ksebenamerenje“ a „slovesá vzájemnje“), zostanú „slovesá inam- namerenje“ čiže činnostné slovesá predmetové a „slovesá nasebaohra- ňičenje“, medzi ktorými sú bezpredmetové slovesá činnostné aj slovesá stavové. To je však veľmi hrubé a nedokonalé triedenie.

Gramatickú kategóriu slovesného rodu (genus verbi, protiklad aktí- vum – pasívum) treba oddeliť od intencie slovesného deja, a chápať ju vlastne ako nadstavbu nad intenciou deja. O intencii deja budeme uva- žovať vždy pri aktívnych tvaroch slovesa.

Ešte treba pripomenúť, že Ludovít Štúr má poznámku aj o zvrtných tvaroch typu *ide sa*, a to takého zmyslu, že „naša ale reč slovesá odinul-

⁸ Ludovít Štúr, *Nauka reči slovenskej*, V Prešporoku 1848, 126 n. – Na túto sku- točnosť poukázal aj Vincent Blánár v úvahe *Ludovít Štúr ako jazykovedec*, Slovenská reč XXI, 1956, 146 n.

namerenije tejto formy ňerada užíva, lebo sa lahko so slovesami ksebenamerenímí alebo vzájemnými popljest muožu, preto... si aj slovesami inamnamerenímí pomáha, na pr. mjesto *volá sa, krstí sa, mučí sa* hovorí *volajú ho, krstja ho, mučja ho*, atď.“ (str. 127). Tu sa okrem iného ukazuje, že L. Štúr tvary typu *ide sa* kladie na tú istú úroveň ako pasívne tvary *mučím sa, som mučený*. To je totiž podstatou všetkých „odinulnamerených“ slovíes a tvarov.

Oveľa dômyselnejšiu klasifikáciu slovíes podľa intencie slovesného deja podal Eugen Pauliny, i keď nespomína ani Štúrov ani iný pokus o celkové triedenie slovíes.⁹

E. Pauliny vychádza z tranzitnej povahy slovesa, lebo sloveso chápe ako „pomenovanie nesamostatne existujúceho s trvaním v čase“. Slovesný dej odniekiaľ vychádza a niekam smeruje. Východiskovým aj cieľovým bodom slovesného deja je substancia — agens a zásah. Tieto tri jednotky skutočnosti (agens, dej, zásah — A, D, Z) môžu, ale nemusia byť vždy vyjadrené osobitným pomenovaním. To je základ pre rozčlenenie všetkých slovíes do niekoľko typov.

Činnostné slovesá typu *niešť* žiadajú vyjadriť všetky tri komponenty osobitným pomenovaním: *otec nesie drevo* (A — D — Z). Tieto slovesá možno použiť aj absolútne, a potom zásah nie je vyjadrený osobitným pomenovaním, i keď sa ako všeobecný alebo neurčitý predpokladá a pociťuje. Napr. *mama varí* (A — D — *). Do tohto typu patria nielen prechodné slovesá (dva podtypy: *rúbať drevo, narúbať dreva*), ale aj neprechodné slovesá (celý rad podtypov: *držať sa niečoho, pomáhať niekomu, hovoriť o niečom, gazdovať s niečím...*).

Činnostné slovesá typov *isť, zvoniť, valašiť* žiadajú osobitným pomenovaním vyjadriť iba činiteľa a dej (AZ — D, A — DZ, Az — Dz). I keď rozlíšenie týchto troch typov bezpredmetových činnostných slovíes má isté opodstatnenie významové, pre naše ciele je ich diferenciácia bezvýznamná.

Stavové slovesá typu *starnúť* žiadajú osobitným pomenovaním vysloviť zásah a dejanie, keďže činiteľ je neznámy: *Otec starne* (Z — D).

E. Pauliny navrhuje uvádzať v rámci stavových slovíes osobitný typ *vidieť*, pri ktorom sa — ako uvádza Pauliny — osobitným pomenovaním žiada vysloviť len dejanie: *sliepý nevidí* (D). To zrejme nie je správne, lebo slovesá typu *vidieť* (= mať schopnosť, vlastnosť...) patria k ostat-

⁹ Pôvodné rozpracovanie otázky pozri v knihe: Eugen Pauliny, *Štruktúra slovenského slovesa*, Bratislava 1943. — Novšie formulovanie otázky pozri v referáte: Eugen Pauliny, *Problémy slovesnej rekcie*, K historickosrovnávacímu štúdiu slovenských jazykú, Praha 1958, 39—44.

ným stavovým slovesám (Z – D). Preto je odôvodnené hovoriť len o jedinom type stavových sloviess (schéma: Z – D).

Ako vidieť, treba pre naše ciele rozlišovať štyri typy sloviess podľa intencie a povahy slovesného deja: 1. činnostné prechodné slovesá s možnosťou absolútneho použitia: A – D – Z₁/A – D – * = *otec nesie drevo/mama varí*; 2. činnostné neprechodné slovesá s rozličnou rekeciou a s možnosťou absolútneho použitia: A – D – Z₂/A – D – * – = *chlapec pomáha dievčaťu/chlapec pomáha*; 3. činnostné bezpredmetové slovesá: A – D = *chlapec uteká*; 4. stavové slovesá: Z – D = *otec starne*. Z toho vyplýva, že tradičné delenie sloviess na stavové a činnostné, ďalej činnostných na predmetové a bezpredmetové, a napokon predmetových na prechodné a neprechodné stačí pre riešenie našej otázky bezpodmetového zvrätneho tvaru. Otázke intencie slovesného deja bude treba venovať osobitnú úvahu, pretože rozborom tejto otázky – ináč majúcej zásadnú dôležitosť pre výklad slovesa – ďaleko by sme prekročili rámec tejto parciálnej štúdie.

Teraz na základe výpiskového materiálu ukážeme, od ktorých sloviess sa pravidelne tvorí zvrätný tvar typu *ide sa*.

Činnostné prechodné slovesá s vyjadreným predmetom zvrätný tvar typu *ide sa* v slovenčine spravidla nemajú. V našom dokladovom materiáli máme len dva príklady na tento zvrätný tvar pri vyjadrenom predmete (veľmi často sa táto konštrukcia používa v poľštine, napr.: *czyta się książkę*):

Dohánu sa mohlo kúpiť... (Tajovský) – Aby si sobášna sála čím dlhšie udržala svoj sviatočný ráz – prijímať stránky, zvolávať schôdzky sa v nej nesmelo. (Tatarka)

Okrem toho, že v oboch príkladoch ide o zložený prísudok s modálnym slovesom, čo samo osebe čiastočne vyníma naše príklady z typu *niešť*, príklad z Tajovského možno tiež chápať ako konštrukciu s kvantitatívnym genitívnym podmetom. Ale príklad z Tatarku je ojedinelý, a gramaticky nesprávny. Malo byť v ňom: *prijímať stránky... sa v nej nesmeli*. Tak by sa vo vete uplatnila normálna pasívna konštrukcia, v ktorej zásah deja je gramatickým podmetom vety.

Ináč prechodné slovesá majú zvrätný tvar v absolútnom použití. Pravda, absolútne použité slovesá typu *niešť niečo* neslobodno pokladať za slovesá bezpredmetové čiže slovesá typu *zvoniť*. Pri absolútnom použití totiž ide len o úmyselné nevyslovenie určitého predmetu osobitným pomenovaním. Pretože sa však intencná požiadavka slovesa po predmete (zásahu deja) pociťuje, pri absolútnom použití sa predpokladá všeobecný alebo neurčitý predmet (zásah deja).

Ako sa rozkáže, tak sa spraví. (Tajovský) – Všade sa mlátievalo

v tom čase, a teraz mlátenie stálo. (Figuli) — To len tak, aby sa nepovedalo, spýta sa letmo: „Tak čo, Anička-dušička, kašleš ešte?“ (Alexy) — Niekedy zaštrngali poháre zo susednej, kde sa pilo a fajčilo. (Jesenský) — Čím ďalej, tým menej bolo minerálky. Viac sa čerpalo, ako zveľaďovalo. (tlač) — Zaokálil mu do tváre, posvietil si naňho, ako sa vpraví, okálmí, v ktorých nebolo nič, ani zloba, ani rozhorčenie. (Tatarka)

Tvarotvorná morféma *sa* pri opakovaní zvratného tvaru (ako aj pri nakopení viacerých slovíčok v tomto tvare) obyčajne vypadáva. Možno tu hovoriť o elidovaní slovka *sa*.

Vlastne cez najtvrdší pôst, keď sa nepredávalo, čistilo sa v nich, farbilo a bielo. (Kukučín) — Nech to čerti vezmú, i takú robotu! V tomto dome sa jednostaj perie, drhne, bieli. Len kýho čerta toľko perú! (Kukučín) — Tu je agora — staré aténske námestie, na ktorom sa obchodovalo, rečnilo a na ktorom sa odohrával aténsky verejný život. (Bednár)

Ten istý jav sa vyskytuje pri slovesách všetkých typov; preto ho už ďalej nebudeme spomínať.

Činnosťné neprechodné slovesá s rozličnou rekciovou majú zvratný tvar typu *ide sa* bez obmedzenia. Z týchto slovíčok s bezpredložkovou väzbou treba osobitne uviesť slovesá s datívnou rekciovou. Datívom sa tu vyslovuje zásah deja (logický objekt, a nie logický subjekt deja). Sú to napr. slovesá *veriť, dôverovať, vyhovieť, kriviť, ublížiť, pomôcť, polepšiť, deliť*...

Aby ste ma zas odsotili? Kto raz... neverí sa mu viac! (Timrava) — No nám ľuďom sa nikdy nevyhovie... (Kukučín) — Vzbudzoval naozaj dojem, že sa mu ublížilo. (Figuli) — Ani sa Zuzka nemusela jednať, polepšilo sa jej z roka na rok i na hotovom groši. (Tajovský) — Aby sa každému delilo podľa usilovnosti a snahy! (Moric)

Veľmi blízko k tejto skupine stoja aj slovesá, ktoré majú druhý predmet v datíve, ak sa ich prvý predmet nevyslovuje.

Jeden deň sa oralo Macúchovcom, jeden deň nám. (Figuli) — „Vylastní sa im!“ poučí ho geometer... (Hečko) — Nuž veru tak: vlk berie i z čítaných oviec, a študentom sa odpustí, keď hotové drevo po-dežmujú. (Chalupka) — Zaplatí sa jej, akoby v poli robila, aj sa naje. (Tajovský) — Veď teraz čo by ste aj trochu slovensky učili, prepáčilo by sa vám u tých menších detí... (Tajovský)

Z predmetových slovíčok s predložkovou väzbou treba pri tejto príležitosti osobitne uviesť slovesá s väzbou *o niečom, na niečo, s niečím*. Tieto sa totiž najčastejšie používajú v bezpodmetovom zvratnom tvare.

a) Veď sa tu rozhoduje o dôležitých veciach a vy na nás idete s týmto. (Mináč) — Vpraví sa o tom, ale ja neverím. (Stodola) — O veci sa potom už nehovorilo a ja som na ňu čoskoro zabudol. (Zúbek) — A veru sa už neraz uvažovalo o jej ďalšom osude a neraz ju pokropili matkine

slzy. (Letz) — O plotoch na priedomí kdektorých domcov ani sa nechýrovalo. (Dobrota)

b) A svedomie? A deti? Na to sa nepomyslí? (Tajovský) — Vynasnažím sa, aby sa na vás čoskoro zabudlo. (Zelinová) — Či sa pri posudzovaní ľudí nehľadí na to, čo vie, ako pracuje, ale na to, či má zásteru alebo nie? (Stodola) — Genovéva, nie je to najväčšia urážka, keď sa na list neodpovie? (Stodola)

c) Že je to len na parádu, aby sa negazdovalo s atramentom, papierom, časom. (Tajovský) — Ach, jaj, nuž a ako sa s nimi zaobchodí? (Stodola) — V knižnici sú knihy pre deti, s deťmi sú služby božie, s deťmi sa tancuje, s deťmi sa športuje, s deťmi sa hrá; sú i detské koncerty. (Tajovský)

Samozrejme, aj neprechodné činnostné predmetové slovesá možno použiť absolútne. V týchto prípadoch sa určitý predmet nevyslovuje osobitným pomenovaním, a preto sa rozumie na základe intencnej hodnoty slovesa ako všeobecný alebo neurčitý.

Tu bývali politické zhromaždenia, tu sa politicky bojovalo, diskutovalo. (Bednár) — Nepojednávalo sa a tak bol som s protokolistom Černianskym. (Jesenský) — „A či vieš,“ smeje sa akoby žartom, „že sa vraví koľko ráz koľvek...“ (Timrava)

Činnostné bezpredmetové slovesá majú zvratný tvar typu *ide sa* bez obmedzenia. Azda najčastejšie sa takto používajú základné nezvratné slovesá pohybu (napr.: *ísť, chodiť, liezť, letieť, kráčať, skákať, cestovať*...).

Práve je streda, nejde sa do školy, majú času a času. (Rázus) — Ľudia ho kaštieľom menovali. Vchádzalo sa doň mohutnou bránou. (Bielek) — Ledva sa vstalo od stola a pochlípala sa šálka čiernej kávy, každý strasie zo seba driemoty a hybaj na námestie. (Kukučín) — Potom sa sadalo na voz a iba keď si aj otec pýtajú širicu. (Tajovský)

Takisto veľmi často sa v bezpredmetovom zvratnom tvare používajú aj slovesá oznamovania, napr. *hovoriť, vravieť, oznámiť, rečniť, písať*... Sem možno priradiť aj sloveso *mlčať* ako antonymum k slovesu *vravieť*.

Výska sa a šteboce sa a hundre sa a starý vrch sa díva. (Krčméry) — Ani trochu ju nemýlilo, že sa rečnilo. (Tatarka) — Robotníci jedli. Ticho bolo, mlčalo sa. (Ondrejov) — Tu sa iste debatovalo a ľudia si nahrádzali starých bohov raz vodou, potom vzduchom, číslom, ohňom, zemou a podobne. (Bednár).

Na slovesá z iných významových skupín uvedieme iba niekoľko príkladov. Častejšie máme doložené tvary *sedí sa, stojí sa, leží sa, zasadlo sa, odpočívá sa, vetralo sa, ráta sa, priaha sa, šturmuje sa, pracuje sa, bojuje sa, žne sa, zväža sa, kradne sa, plače sa, spieva sa, pije sa, obeduje sa, je sa*...

U sedliakov sa včas raňajkuje, a to ešte keď sa ide na jarmok! (Kukučín) — Za bohatými sa neplače, toľko som sa už vo svojom živote na-

učil. (Jašík) — Dobre, že sa v tejto izbe v y v e t r a l o, zdá sa mi, že je tu prítepl. (Zelinová) — Pred žatvou sa v závode š t u r m o v a l o, Masiarik robil štrnásťky. (Tatarka) — Ale na dĺžave od mosta po Pribyslavu p r a c o v a l o sa do konca mája, a to i cez zimu. (Hečko)

Tým sme prebrali všetky typy činnostných sloviess, ktoré majú bezpodmetový zvratný tvar typu *ide sa*. Možno konštatovať, že sa slovesá uvedených typov používajú v bezpodmetovom zvratnom tvare dost často, a to najmä v umeleckom, praktickom a konverzačnom štýle.

Oveľa zriedkavejšie než činnostné slovesá majú bezpodmetový zvratný tvar s t a v o v é slovesá. Tým sa dá aspoň čiastočne ospravedlniť chybný náhľad, že stavové slovesá nemôžu mať zvratný tvar, ako to u nás formuloval Eugen P a u l i n y.¹⁰ Je síce pravda, že stavové slovesá nemôžu mať zvratný tvar s funkciou reflexívnou, recipročnou alebo pasívnou, ale môžu mať bezpodmetový zvratný tvar, napr.: *žije sa, starne sa, umiera sa, čuje sa* a pod.

Otázke stavových sloviess bolo by treba venovať osobitnú pozornosť, pretože sa doteraz nenašlo kritérium na určenie stavových sloviess. Niet nijakého gramatického rozdielu medzi bezpredmetovými činnostnými a stavovými slovesami. Preto sa tu hovorí o čisto sémantickom rozdiel: činnostné a stavové slovesá predstavujú síce veľmi dôležité, ale len významové skupiny.¹¹ A hranica medzi nimi nie je nijako pevná a nepriestupná, lebo tie isté slovesá môžu byť v rozličných súvislostiach činnostnými a v iných zasa stavovými. Tak to ukazuje jazykové vedomie.

Pretože sa u nás popierala možnosť používať bezpodmetový zvratný tvar od stavových sloviess, uvedieme väčší počet dokladov, získaných z písaných textov:

¹⁰ V knihe *Štruktúra slovenského slovesa*, Bratislava 1943, na str. 85–86 sa dokazuje, že zvratný tvar nemôžu mať stavové slovesá typov *starnúť* a *vidieť*. Zvratný tvar sa pripúšťa iba pre slovesá s neživotným podmetom, teda pre slovesá typu *černieť*: *hora sa černie*. Tento výklad je pomýlený v dvoch bodoch. Po prvé — aj dokladový materiál nám ukazuje, že všetky stavové slovesá typu *starnúť* majú bezpodmetový zvratný tvar typu *starne sa*. Po druhé — slovesá typu *černieť sa* nemožno pokladať za zvratné tvary nezvratných sloviess typu *černieť*. Je tu totiž zásadný významový rozdiel medzi slovesami uvedených typov. Preto treba hovoriť o dvoch samostatných typoch stavových sloviess, utvorených síce z toho istého adjektívneho základu, ale podľa rozličných slovtvorných modelov. Túto otázku dopodrobna rozpracovala Marta Marsinová v práci *Slovesá z prídavných mien v slovenčine*, Jazykovedné štúdie III, Bratislava 1958, 107–166.

¹¹ Pozri k tomu napr. v knihe akademika Bohuslava Havránka, *Genera verbi v slovanských jazykoch I*, Praha, 1928, 12–13.

Keďže sa rozdiel medzi činnostnými a stavovými slovesami týka len významu, doteraz nemožno uviesť pomôcku na rozlíšenie stavových sloviess od činnostných ani z oblasti syntagmatiky. Kritérium, ktoré som navrhoval v článku *Činnostné a stavové slovesá*, Jazykovedný časopis VIII, 1954, 5–17, nie je spoľahlivé, lebo sa ním zreteľnejšie vydeľuje len jedna uzavretá skupina činnostných sloviess.

Keby sa tak žilo všade inde na Slovensku, neviem, či by sme už nemohli vyhlásiť blahobyť za dosažiteľný — na dosah ruky. (Hečko) — „Zo smieškov sa nevyžije, a ty by si od času pristala žiť len na smieškoch,“ po chvíli doložila, „na smieškoch a na spevoch.“ (Figuli) — Cez vojnu neposlal už potom ani haliera, a to len toľko sa jedlo, duša moja zlatá, len aby sa hladom neumrelo. (Alexy) — Najmä keď sa robili väčšie hony, v poli, v lese sa nocovalo... (Tajovský) — Nedávno i periny vandrovali na Áronov pôjd. Ešte šťastie, že noci sú teplé, obspísa i bez nich. (Kukučín) — Pre neho sa predpisujú pravidlá konania, nad ním sa bdie, aby ich dodržiaval... (Jurovský) — A keď si už vyhľadovaný robotník chutne ujedol, bača dodal: „U Brnčalu sa nehľaduje. Bistu, veru nie!“ (Moric) — „Aha,“ šmátra mu po lícach, „iba kosť a kožtička, a kožtička tiež len ako z mechúra. Previdí sa cez ňu až za more.“ (Figuli) — Smoliar zapaluje na bočníci saní lampáš, aby sa videlo na cestu. (Figuli) — „A čo, dieťa — či ma nepotešíš nad hrobom?“ doložil hlasom tichým, že sa ledva čulo v izbe, hlasom, ktorý si našiel cestu rovno do jej srdca. (Kukučín) — Ostalo sa pri karceri pre celú triedu. (Bodenek) — Zostávalo sa obyčajne pri potrestaní vinníkov. (Jurovský)

Tu možno uviesť, že bezpodmetový zvratný tvar sa používa aj v iných jazykoch; okrem slovanských jazykov spomenieme nemčinu a fínčinu. Ako zaujímavosť uvedieme, že v týchto jazykoch používa sa aj sloveso existencie (čes. *býti*, nem. *sein*, fín. *olla*) v bezpodmetovom zvratnom tvare.

Tady se nepíská. Tady se není na pastvě. (Poláček)

Ein Kerl, mit dem sich 's gut zusammen war. (H. v. Kleist)

Vo fínčine sú bežné tvary *ollaan* (= ind. prézenta), *oltiin* (= ind. imperfekta), *oltaneen* (= potenciál préz.), *oltaiiin* (= kondic. préz.), *oltakoon* (= imperat. préz.).¹²

V našom výpiskovom materiáli doteraz nemáme doklad na bezpodmetový zvratný tvar slovesa *byť*, hoci analogicky podľa uvedených príkladov z iných jazykov, ako aj na základe jazykového vedomia sú celkom možné tvary *je sa*, *bolo sa*, *bude sa*, *nebolo by sa*. Takisto možno posudzovať aj slovesá *jestvovať*, *existovať*.

Tým sme vyčerpali všetky plnovýznamové slovesá, z ktorých každé je alebo činnostné alebo stavové. Mimo týchto plnovýznamových sloviess stoja pomocné slovesá. Na tie sa členenie na činnostné a stavové slovesá nevzťahuje.¹³ Takisto mimo rámca činnostných a stavových sloviess stojí aj sloveso *mať*, ktorým sa pri plnovýznamovosti vyjadruje vlastníctvo.

¹² Porov. István Papp, *Finn nyelvtan*², Budapešť 1958, 96.

¹³ O tom pozri výstižnú formuláciu v diele akademika Bohuslava Havránka, *Genera verbi v slovanských jazykoch I*, Praha 1928, 13.

O triedení pomocných sloviess na sponové, fázové a modálne, ako aj o charakteristike a používaní pomocných sloviess pozri moju štúdiu *K problému pomocných sloviess*, Slovenská reč XXII, 1957, 269–281.

Z pomocných slovies majú bezpodmetový zvrtný tvar fázové a modálne slovesá.

Fázové slovesá používame aj v tomto prípade iba v spojení s nedokonavými plnovýznamovými slovesami.

Vo štvrtok 29. septembra zrazu začalo sa povrávať o akejsi schôdzke v Mníchove. (Urban) — Opravili sme cesty, mosty, vyklčovali skaly a pne, aj kopat sa už začalo. (Žáry) — Na mládež sa tiež počalo hromžiť. (Jesen-ský) — Ale teraz, keď sa starí dudroši uspokoja, pomaly sa aj stenat prestane. (Hečko) — Teórie básnického rytmu prekonal dlhý vývin, kým sa neprestalo pochybovať o možnosti vedeckej rytmiky. (M. Bakoš)

Z modálnych pomocných slovies majú bezpodmetový zvrtný tvar zväčša iba základné modálne slovesá *chcieť, žiadať, môcť, musieť, mať*.

Lepšie pojesť sa chce, Matúšovi fajčiť chutí a pálenky vypiť tiež srdce žiada... (Tajovský) — Divno, po dlhšej vozbe zas sa len žiada sedieť. (Vajanský) — Od rozkazu sa nemohlo odstúpiť. (Dobšinský, Povesti) — Malo sa í na fare riadiť, veď je toľko práce i okolo gazdovstva a v lete ešte viac. (Alexy) — A nezastavili sa preto, lebo starý Ďurček nerád videl víno a bál sa, že sa bude musieť nazrieť do farskej pivnice, kde bolo aj tridsaťročné. (Tajovský) — O procese sa nesmie hovoriť. (Stodola) — Malému Ondříškovi sa medzitým zunovalo v izbe sedieť... (Čajak)

Sponové slovesá nemajú bezpodmetový zvrtný tvar.

Ako sme videli z príkladov, pomocné slovesá fázové a modálne majú bezpodmetový zvrtný tvar v spojení s nezvratným plnovýznamovým slovesom: *smie sa fajčiť, začína sa fajčiť*... V odbornej literatúre sa nadhodila otázka, ku ktorému slovesu — pomocnému v určitom tvare a či plnovýznamovému v neurčitku — patrí morféma *sa*. Alexander Isačenko¹⁴ z troch možností rozhoduje sa pre riešenie: pomocné sloveso + reflexívna forma infinitívu s pasívnym významom — (*smie*) (*fajčiť sa*), (*začína*) (*fajčiť sa*)...

Podľa nášho doterajšieho výkladu vychodí, že v uvedených spojeniach ide o bezpodmetový zvrtný tvar pomocného slovesa (*smie sa, začína sa*), ku ktorému sa pripína neurčitok nezvratného slovesa (*fajčiť, spievať, odstupovať, jesť*...). Plnovýznamové sloveso má aktívny zmysel.

¹⁴ Pozri Alexander V. Isačenko, *Poznámky k reflexívam v ruštine, slovenčine a češtine*, Časopis pro slovanské jazyky, literaturu a dějiny SSSR, I, 1956, 64–73. Tu sa uvádzajú tri možnosti analýzy: 1. reflexívna forma modálneho slovesa + infinitív (*smie sa*) (*fajčiť*); 2. modálne sloveso + reflexívna forma infinitívu s pasívnym významom (*smie*) (*fajčiť sa*); 3. reflexívna forma modálneho slovesa + reflexívna forma infinitívu, pričom dochádza k synkope jedného z reflexívnych zámen (*smie sa*) (*fajčiť sa*). — A. Isačenko podopiera svoje riešenie nesprávnym hodnotením zvrtného tvaru. Tvrdí totiž, že v spojení *smie sa fajčiť* ide o ten istý zvrtný tvar ako vo vete *dom sa musí stavať*, čiže o podobný tvar ako je v nemeckej vete *es darf gesagt werden*. — Toto riešenie súvisí s nerozlišovaním zvrtného tvaru prvej a druhej skupiny.

Pravda, pomocné slovesá možno spájať aj so zvratnými slovesami. Vtedy zostáva v podstate také isté členenie ako v predchádzajúcej skupine, lenže sa jedna morféma *sa* eliduje; takto sa však používajú len modálne slovesá.

Podmaník len sťažka zdržal jazyk za zubami, tak sa mu *chcelo zamiešať* Jozefe do reči, že reku aj oni stavali. (Tatarka) — *Žiada sa mu vyhovoriť.* (Tatarka)

V uvedených prípadoch máme spojenie *chcelo sa + zamiešať sa, žiada sa + vyhovoriť sa*, ktoré po elidovaní jedného *sa* stali sa nie celkom zreteľnými. Preto niekedy ani nedochádza k elipse.

„Tak on chodí ta každý deň!“ vstala ráno s tou neznesiteľnou myšlienkou a *chcelo sa* jej hneď *pustiť sa* do plaču. (Timrava)

Pre naznačený rozbor spojení s pomocnými slovesami hovorí aj ten argument, že bezpodmetový zvratný tvar modálneho slovesa môžeme nahradiť aj synonymnou modálnou vetnou príslovkou typu *treba*. Namiesto *môže sa odísť* používame *možno odísť*, namiesto *musí sa robiť* zas *treba robiť*, namiesto *môže sa stretnúť (sa)* radšej *možno sa stretnúť*, namiesto *musí sa vyhovoriť (sa)* povieme *treba sa vyhovoriť*...

Po prehľade príkladov podľa jednotlivých slovesných typov môžeme konštatovať, že okrem sponových slovies a slovesa *mať* majú bezpodmetový zvratný tvar všetky nezvratné slovesá bez vysloveného priameho predmetu.

Toto vymedzenie slovies však nie je úplné. Bezpodmetový zvratný tvar majú totiž z uvedených slovies iba osobné slovesá, t. j. také slovesá, ktoré majú popri tvare 3. sg. ešte aspoň tvar 3. pl. Bezpodmetový zvratný tvar teda nemajú neosobné slovesá typov *prší, zabilo ho, mrzí ma*. Týmto konštatovaním sa však už dostávame k funkcii bezpodmetového zvratného tvaru *ide sa*.

II

O zmysle zvratných tvarov typu *ide sa* v doterajšej literatúre niet jednotného výkladu. Doteraz sa tvrdilo, že tvar *ide sa* je neosobný pasívny tvar, alebo že je to zvratný tvar označujúci vynechanie činiteľa (agensa, logického subjektu) deja. Obidva náhľady majú v podstate spoločný základ v tom, že zvratný tvar *ide sa* chápu ako prostriedok na modifikáciu intencie slovesného deja na osi činiteľ — zásah (logický subjekt — logický objekt deja).

Pasívny význam pripisujú tvarom typu *ide sa* všetci tí bádatelia, ktorí pokladajú za pasívnu každú konštrukciu, v ktorej je činiteľ (lepšie logický subjekt) deja zatlačený (vysunutý z miesta gramatického pod-

metu). V českej jazykovede rozvinul takúto teóriu akademik B. Havránek; dnes ju zastávajú V. Šmilauer a Fr. Kopečný.¹⁵ Iní českí jazykovedci však s takýmto chápaním pasíva nesúhlasia.

Akademik B. Havránek vidí gramatickú kategóriu rodu tam, „kde se za stejného významového obsahu (věcného, intelektuálního) mění vztah slovesného děje k subjektu nebo vůbec ke konstrukci větné“ (c. d., 14). Takéto chápanie slovesného rodu je široké. Preto sa ani v českej jazykovede všeobecne neprijíma.¹⁶

Na aktívny zmysel viet s tvarmi typu *ide sa* poukázal napr. už aj akademik Fr. Trávníček v svojom článku o pasíve. Zaradil ich však bez podrobnejšej analýzy medzi vety so všeobecným podmetom.

V podstate zhodne s akademikom Trávníčkom chápe tieto vety u nás Eugen Pauliny, keď ich hodnotí ako vety bez určitého činiteľa, a to ako vety s vyradeným činiteľom.¹⁷

Podstatu viet so zvratným tvarom typu *ide sa* a tým aj gramatický význam tvarov tohto typu možno zistiť iba na podklade definície slovesného rodu ako gramatickej kategórie.

Je zrejmé, že sa kategória slovesného rodu zakladá na intencnom vzťahu slovesa k nadradenému podstatnému menu. Táto kategória sa realizuje v protiklade aktívum – pasívum (činný rod – trpný rod).

¹⁵ Ide o tieto práce: Bohuslav Havránek, *Genera verbi v slovanských jazycích I*, Praha 1928, 14–18; Vladimír Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha 1947, 135–142; František Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 114 n.

Je pozoruhodné, že ani v najnovších českých slavistických prácach nenachádzame jednoznačné riešenie tejto otázky. Napr. Olga Parolková v štúdiu *Zvratná pasivní forma* (stať zo zborníka *Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české I*, Praha 1956, 80–118), i keď pekne rozoberá a konfrontuje jednotlivé náhľady rusistov aj bohemistov, ponecháva spornú otázku v českej jazykovede aj naďalej otvorenou.

¹⁶ Napr. aj František Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 114 podáva formuláciu, že slovesný rod „vyjadľuje poměr slovesného děje k subjektu“.

Vilém Mathesius, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, 294 píše: „Pasivní predikace je taková konstrukce gramatického predikátu, která o gramatickém subjektu vyslovuje, že byl zasažen, je zasahován nebo bude zasažen děním přicházejícím odjinud. Může být vyjádřena pasivním tvarem slovesným, ale také způsobem jiným.“

Akademik František Trávníček, *Pasívum ve spisovné češtině*, Slovo a slovesnosť V, 1939, 15 hovorí, že sa pasívom vyjadruje „děj, jehož je gramatický podmět nikoli činitelem, nýbrž předmětem, cílem nebo výsledkem“. V knihe *Mluvnice spisovné češtiny II*, Praha 1949, 739 uvádza, že pasívom sa vyslovuje, že činiteľ deja nie je podmetom vety. Aj tu sa ešte hovorí pri type *města bylo dobyto* o neosobnom pasíve. Ale pri type *ide sa* o pasíve sa už nehovorí.

¹⁷ „Pri zvratných slovesách sa zasa rozmanitým spôsobom upravuje a mení intencia slovesného deja. Napr. pri *kúpať* sa sa činnosť neobracia na objekt, ale sa vracia na činiteľa deja, pri *ide sa* sa vyraduje zacielenie na činiteľa.“ *K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků*, Praha 1958, 43.

Ale treba zdôrazniť, že je to protiklad gramatického významu, a nie protiklad gramatickej formy.

V protiklade aktívum – pasívum príznakovým členom je pasívum, a to preto, lebo jeho obsah je bohatší. S bohatším obsahom pasíva súvisí jeho menší rozsah, menší počet typov a menšia frekvencia.

Na pozadí protikladu osobné sloveso – neosobné sloveso usudzujeme, že základným a zvyčajným vzťahom medzi slovesom a jemu nadradeným podstatným menom je vzťah deja k logickému subjektu deja. Toto slovesu nadradené podstatné meno sa vyskytuje len pri osobných slovesách. Pri jednej substancii, spojenej so slovesným dejom v rámci intencného poľa, vidíme vždy závislosť substantíva od slovesa (rekcia). Tu sloveso nie je závislé od substantíva. Vzťah medzi dejom a takouto od deja závislou substanciou je vzťah deja k logickému objektu. Logický subjekt sa obyčajne vyslovuje gramatickým podmetom a logický objekt zasa gramatickým predmetom. Tak sa utvára základná paralela medzi výstavbou obsahu a formálnym vyjadrením tejto výstavby gramatickou konštrukciou. Ak sa však do schémy „sloveso s nadradeným substantívom“ vloží vzťah deja k logickému objektu, obohacuje sa gramatický obsah tvaru, ktorým sa táto skutočnosť vyslovuje. Tu už potom niet uvedenej paralely medzi výstavbou obsahu a jeho vyjadrením. Z toho nám vychodí, že príznakovým členom protikladu aktívum – pasívum je vždy pasívum.

Obsahom pasíva ako člena gramatickej kategórie je vzťah, pri ktorom činnostnému slovesu nadradené podstatné meno je zásahom (logickým objektom) deja. Tvary, ktorými sa tento obsah vyjadruje, voláme trpnými (pasívnymi) tvarmi.

Všetky slovesné tvary a všetky konštrukcie, ktorými sa nevyjadruje, že sloveso je závislé od substantíva vyslovujúceho logický objekt deja, pokladáme za aktívne. Z tejto príčiny slovesné tvary typu *ide sa* jednoznačne pokladáme za aktívne. Okrem iného možno poukázať aj na to, že tvary typu *ide sa* majú aj stavové slovesá, ako aj bezpredmetové činnostné slovesá, pri ktorých predsa nemožno hovoriť o logickom objekte deja.

Ako vidieť, nijako nemožno obhajovať náhľad, že tvarmi typu *ide sa* vyjadrujeme pasívum. Sú to aktívne tvary. Niekedy sa to uznáva s dodatkom, že sa týmito aktívnymi tvarmi vyjadruje zatlačenie logického subjektu deja. Ani toto tvrdenie nezodpovedá v plnej miere skutočnosti, ako sa to ukáže, ak vezmeme do úvahy všetky typy viet s tvarmi typu *ide sa*.

Vo vetách, ktoré sme uvádzali ako príklady na používanie tvarov typu *ide sa*, nebolo ani jednej, v ktorej by sa bol osobitným slovom vyjadroval logický subjekt deja. Na základe takýchto viet mohol napr. Eugen Pauliny

dôjsť k uzáveru, že vety s tvarmi typu *ide sa* nemajú agensa, keďže agens deja je vyradený. Už sme spomenuli, že tvary typu *ide sa* tvoríme iba od osobných slovies. Pri nich sa agens deja vždy predpokladá a pocituje, i keď nie je vyslovený osobitným výrazom.

Akademik Fr. Trávníček ukázal pre češtinu, že zvratný tvar typu *ide sa* vznikol z nezvratného tvaru *ide*, ktorý mal význam všeobecného alebo neurčitého subjektu.¹⁸ Zmenou vety s nezvratným tvarom *ide* na vetu so zvratným tvarom *ide sa* uskutočnila sa základná gramatická zmena, ktorú však akademik Trávníček vo svojom výklade nepostihol. To je slabé miesto jeho ináč správneho historického výkladu, ktorý možno prijať aj pre vývin slovenčiny.

Osobné slovesá si vždy vyžadujú vyjadriť logický subjekt svojho deja. To je základná črta osobných slovies. A už sme uviedli, že zvratný tvar typu *ide sa* majú iba osobné slovesá. Ak sa logický subjekt nevyslovuje ako určitý, nevyhnutne sa chápe ako všeobecný alebo neurčitý.¹⁹ Určitý logický subjekt sa vyslovuje plnohodnotným pomenovaním alebo osobným a ukazovacím zámenom. Všeobecný alebo neurčitý logický subjekt sa pomenúva alebo substantívami *človek, ľudia*, alebo zámenami *všetok, všetko, všetci, každý, žiaden, nik, nikto, nič*. Tento protiklad určitého a všeobecného logického subjektu je základný a uplatňuje sa pri každom osobnom slovese.

Logický subjekt deja nie je vyjadrený napr. v týchto vetách so zvratným tvarom typu *ide sa*:

Žilo sa jednoducho, utiahnute, ale o biede tiež nebolo chyrovať. (Kukučín) — V drevnici sa vyvárať a vypekať ako pred hodmi. (Hečko) — Hodne sa tliekalo po Duchoňovej zdravici. (Barč) — A ja, ako stará matka, budem vždy dozeráť, aby dieťa otca nezabudlo a aby sa tu dobre šafánilo. (Stodola) — Keby sa prisne vzalo, ty nevidíš veci ako robotník. (Tatarka) — Pristupovala bližšie, nesmelo a po prstoch, ako sa prichádza k nemocnému. (Jašík) — Iste sa tu už hodne popilo a on dobre pozná podgurážených ľudí. (Lazarová) — Každý večer priahalo sa do prázdneho voza. (Kukučín)

¹⁸ Porov. jeho slová: „Jinak mají naše reflexiva též význam jako staré tvary ne-reflexivní, jasně v nich cítíme vlastně aktivní věty manové [t. j. vety so všeobecným podmetom] s týmž významem, jaký má aktivní 3. os. plur. *řikají*, 1. os. pl. atd.“ Cit. štúdia v Slove a slovesnosti V, 1939, 16–17.

Aj iní bádatelia sú tej mienky, že vety typu *ide sa* majú ten istý zmysel ako vety typu *idú*. Porov. napr. František Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 301.

¹⁹ Na to sa v odbornej literatúre častejšie poukázalo. Pozri napr.: výklad v kapitole *Le concept de „personne“ en grammaire* v knihe Viggo Brøndal, *Essais de linguistique générale*, Kodaň, 1943, 98–104.

Všeobecný a neurčitý subjekt tvoria jednotu, pretože všeobecným subjektom sa chápe každý subjekt prichádzajúci v danej situácii do úvahy, a neurčitém subjektom zas niektorý jednotlivec v rámci všeobecného subjektu. Všeobecný podmet je súhrnom možných neurčitých, a neurčitý podmet je jednotlivinou v rámci všeobecného.

— Na mrku druhého dňa sedelo sa v teplej kuchyni... (Ondrejov) — Odtiaľ bol len skok do habánskeho mlyna, kde sa zatváralo až o tretej nad ránom. (Hečko)

Rozsah všeobecného logického subjektu nie je vždy rovnaký. Niekedy môže ísť skutočne o každého činiteľa, ktorý vôbec môže prísť do úvahy ako logický subjekt daného deja. V takýchto prípadoch sa obyčajne neuvádza prostredie, v ktorom sa dej odohráva. Pozornosť podávateľa sa sústreďuje na samotný dej. Logický subjekt deja je úplne zatisnutý do pozadia, hoci sa pociťuje ako nevyhnutné doplnenie slovesného deja. Vidieť to na týchto príkladoch:

Nemalú vinu na tom nesú spôsoby, akými sa v týchto otázkach báda. (Jurrovský) — Pokropili sme ich, ale iba z hrnčička, aby sa rátať. (Kukučín) — Keď sa bojuje, z hodiny na hodinu sa mení postavenie síl. (Tatarka) — No vlak sa už ide pohnúť; konduktor kričí ostrým hlasom, aby sa vysadalo. (Timrava)

V týchto prípadoch uvádza sa často objektívne hodnotenie deja. Pozorovať to aj na niektorých vyššie uvedených, ako aj v nasledujúcich príkladoch.

Ludka strašila bračeka, že tráva ostrica je ostrá ako nôž, a keď sa po nej neopatrne šuchne, odreže i palec. (Figuli) — Kde sa dobre voďí, tam sa rado chodí. (prísl.) — Vidíte, aký je, keď sa s ním správne psychologicky zaobchodí. (Stodola) — No našli sa aj domy, kde sa zápasilo a bojovalo ako na fronte: deti s rodičmi, bratia so sestrami, nevesty a zaťovia s testami a svokrami. (Hečko)

Ak sa rozsah všeobecného logického subjektu deja naznačuje situáciou, prichádza do úvahy ako logický subjekt len istý počet osôb, viazaný na umiestnenie deja. Napr.:

Lenže u nás, Adam, sa nežartuje. My veci berieme vážne a do posledných dôsledkov. (Urban) — Hovorilo sa vtedy o tom v kasíne. (Zván) — Spravil som si štatistiku domov, v ktorých sa kedysi nepilo a v ktorých sa dnes pije. (Hečko) — Dovoľ, kde sa nekuší a neposlúcha, tam... tam sa začína zmätok, vedúci k rozvratu a zániku, ako to sám dobre vieš. (Urban) — U Kadanca sa varilo, pilo. (Tatarka)²⁰

²⁰ Tu možno poznamenať, že výrazy *u nás*, *u Kadanca*, *u sedliakov* a pod. nemožno pokladať za podmet (pričom sa predpokladá elipsa pomenovania osoby alebo osôb), a to preto nie, lebo popri vetách s nezvratným tvarom (napr. *u Kadanca pijú*) môžu byť aj vety so zvratným tvarom (napr. *u Kadanca sa pije*). Výraz *u Kadanca* je v oboch uvedených vetách príslovkovým určením miesta, a nie podmetom. Nemožno teda súhlasiť s mienkou, že sa podmet vety môže vyjadrovať výrazmi typu *u Kadanca*, ako to tvrdí napr. akademik František Trávníček, *Mluvnice spisovně češtiny II*, Praha 1949, § 505, 4c. — Podobne František Kopečný, *Základy české skladby*, Praha 1958, 157; Vladimír Šmilauer, *Novočeská skladba*, Praha, 1947, 116; Jozef Orlovský, *Slovenská syntax*, Bratislava 1959, 46.

Pozornosť podávateľa sa sústreďuje na dej aj vtedy, keď úmyselne odhliada od určitého logického subjektu a skutočnosť podáva tak, ako keby dej súvisel so všeobecným alebo neurčitým subjektom. Na pochopenie takýchto príkladov treba mať vždy dostatočne široký kontext.

Píšťalkovi sa tiež kútiky uľahovali. Opýtal sa Trúbelku: „A kedy sa to tie kolky nasádzali do tej brázdy?“ Vidno, že mu nechcel ani tykať, ani dvojiť. Trúbelka mu hneď odpovedal: „Keby sa tu bolo od jari sedelo, bolo by sa vedelo; ale keď sa sem šlo len dnes, nuž ani sa to nevie.“ „Ale sa sem šlo v noci,“ pokračoval Píšťalka ... (Kukučín)

Vo všetkých týchto prípadoch sa kladie väčší dôraz na samotný dej, a nie na jeho činiteľa. Keby to nebolo tak, podávateľ by nepoužil vetnú konštrukciu so zvratným slovesným tvarom typu *ide sa*, ale konštrukciu dvojčlennej vety s vyjadreným alebo nevyjadreným všeobecným podmetom, čiže vety typu *ľudia idú*, resp. *idú*.

Na vyvrátenie výkladu, že tvarmi typu *ide sa* vylučujeme z vety činiteľa deja, vety uvedeného typu so všeobecným logickým subjektom nepostačujú. Treba k nim pribrať ďalšie typy viet s tvarmi typu *ide sa*. Sú dva také typy viet. Je v nich obyčajne určitý logický subjekt deja.

Najprv sú to vety typu *ide sa mi dobre*. Máme tu pri zvratnom tvare *ide sa* hodnotenie deja *dobre* a pomenovanie logického subjektu deja *mi*. Celkový zmysel tejto konštrukcie je takýto: z hľadiska určitého logického subjektu deja (vysloveného v datíve — *mi*) kvalifikuje sa (*dobre*) priebeh deja (*sedí sa*), pričom sa vyzdvihuje, že logický subjekt deja nie je príčinou kvality deja. To vyplýva z okolností, ktoré sú mimo neho.

Táto kvalifikácia priebehu deja sa obyčajne vyslovuje priamo príslovkami *dobre, zle, ľahko, ťažko, tvrdo, mäkko, príjemne, neprijemne, veselo, smutne, voľne, stiesnene, sladko, trpké, pohodlne, nepohodlne* atď. Zriedkavejšie prirovnávaním alebo účinkom.

Ak sa má uskutočniť subjektívne hodnotenie deja, musí sa uviesť aj osoba — subjekt deja. Táto osoba sa vyslovuje datívom podstatného mena alebo zámena.

V dažďovej vode sa vraj lepšie perie a zvära gazdinej. (Kukučín) — Pod maníkov sa ľahko snívalo, koruny stromov i loboda pod oblokmi dýchali sviežo. (Tatarka) — Ukázal mu ho i naložiť pomohol, ale Tarabajovi sa predsa zle viezlo. (Urban) — Mlyn je dobrý kus za Mosticami, ale chlapcovi sa kráča veselo. (Rázus) — Letanovským sa zle začalo dýchať, lebo zápach do nich pri každom vdýchnutí vlieval nový a nový strach. (Bednár) — Bolo sparno a dobre sa mi sedelo pri vode. (Moríc) — A keď si na toto pomyslel, hneď sa mu veselšie kopalo. (Jančová) — Tak sa jej dýchalo najľahšie. (Zván) — „Vám sa ľahko hovorí,“ vzdychne si malý Ončo. (Hečko) — Zrejme sa im dobre pilo na takú mastnú stravu. (Chrobák)

Všeobecný logický subjekt sa nemôže vyjadriť osobným zámenom. Preto

ak v tejto konštrukcii ide o všeobecný logický subjekt, vo vete niet datívu: zostáva iba kvalifikácia deja z hľadiska pociťovaného všeobecného logického subjektu deja. Toto sú však pomerne zriedkavé prípady.

V takých krpcoch sa chodí ako v perine. (Chrobák) — Dobre sa robí s takým pocitom. (Karvaš) — Po tučnom jedle sa dobre pilo a Kádrová každú chvíľu kotúľala do kríkov prázdny sud od piva. (Zguriška) — Prevalili sa na priče, nohy zamotali do pokrývok. Ležalo sa príjemne. (Ondrejov)

Je dôležité konštatovať, že v preberaných vetách typu *pracuje sa mi dobre* možno použiť nezvratné slovesá všetkých intencných typov, pravda, okrem prechodných sloviess s vysloveným zásahom, lebo tento sa pri zvratnom tvare nevyhnutne stáva gramatickým podmetom vety: napr. *kosíť trávu* — *Tráva sa mi ľahko kosí*. Osobitne možno pripomenúť, že nielen činnostné slovesá, ale aj stavové slovesá používame vo vetách tohto typu. Je to dôkaz o tom, že aj stavové slovesá majú zvratný tvar, napr. *rastie sa, žije sa*.

Nerástlo sa vtedy dobre ani tráve a práce na lúkach sa oneskorili. (Figuľi) — U predošlých pánov, vo veselej spoločnosti dvoch šarvancov na dedine, to už hej, tam sa žilo! (Urban)

Nakoniec poznamenávame, že v tomto type viet máme pred sebou zvratné tvary osobných sloviess.

Ďalším typom viet so zvratným tvarom typu *ide sa* sú vety, v ktorých sa konštatuje, že dej sa uskutočňuje na logickom subjekte deja, ale bez jeho vôľového impulzu. Logický subjekt teda síce koná dej, ale akosi mimovoľne; pravda, ani neprekáža, aby sa dej realizoval.

Pre slovenčinu je zásadne dôležité, že v takýchto konštrukciách sa môže použiť zvratný tvar obmedzeného počtu sloviess. Sú to tieto slovesá: *grgať, grgnúť, odgrgnúť, ríhať, odrihnúť, prskať, kýchať, kýchnuť, zívať, zívnuť; driemať, zadriemať; vzdychnúť, zavzdychnúť; želiť, zaželiť, cnieť, zacnieť, pricnieť, zaciivieť; chcieť, zachcieť, žiadať, zažiadať, zunovať*. Na iné slovesá nemáme nateraz živé príklady.²¹

Strýko zahundral, grgalo sa mu, bol stále prejedeny. (Alexy) — Od včasná sa sa mi čakalo, a hneď som uhádol, že ma spomínate. (Kukučín) — Vôňa kvitnúceho hrozna bola pod révovým podlubím taká hustá, že sa učiteľovi tam kýchlo. (Hečko) — Cilke sa v izbených dverách široko

²¹ Jednorazové použitie iných sloviess v tejto vetnej konštrukcii treba pokladať za rusizmus. Ide o takéto vety: *Na to myslíš, tak sa ti potom o nej trepe*. (Tajovský.) — *Jánovi Chomúťovi sa nespi. Trudné, trápne myšlienky letiu mu hlavou, krv vrie a páli v žilách*. (Vajanský)

Tvary *sníva sa, prisnilo sa, marí sa, zamarilo sa, pletie sa*, — ktoré sa ináč živo používajú — patria k zvratným neosobným slovesám *snívať sa, mariť sa, pliesť sa*. Preto ich výklad nepatrí do rámca úvahy o bezpodmetovom zvratnom tvare typu *ide sa*.

zí v lo. (Hečko) — Pane, večný Bože, je leto, hocikomu sa zadrieme. (Kukučín) — Doplával do veku, v ktorom cnie sa mužom po pevnom hrade domova. (Zván) — Vše sa jej žiada novej hračky. (Jesenský) — Nechce sa mu robiť, lebo je nevyspatý. (Stodola) — Dievčatku sa v takých chvíľach nijako nežiadalo byť vonku. (Jančová)

Logický subjekt deja sa vo vetách tohto typu len výnimočne nevyjadruje osobitným pomenovaním. Takéto vety nie sú celkom jednoznačné, i keď sa používajú iba s modálnymi slovesami.

Žiadalo sa vidieť Paľa Stieranku. (Ondrejov) — Lepšie pojesť sa chce, Matúšovi fajčiť chutiť a pálenky vypiť srdce žiada... (Tajovský)

Ako vidieť z uvedených príkladov, v tomto type viet sa používajú osobné slovesá vyjadrujúce isté fyziologické a psychické deje, ktoré síce možno ovládať vôľou (napr. *chcem, zívam, driemem*...), ale ktoré sa často uskutočňujú bez vôľového impulzu logického subjektu deja (napr. *chce sa mi, zíva sa mi, drieme sa mi*...).

Tu uvádzame niekoľko príkladov, v ktorých sa ukazuje, že uvedené slovesá možno používať aj v základných nezvratných tvaroch ako osobné slovesá.

Národné jazyky driemali pod rubášom latiny. (Rapant) — Pred ním zívala brána rodičovského domu. (Urban) — Ohlásil sa starý Ondro spod pece, zívnuť od nevole. (Timrava) — „Eh, čo, hnevať, vari by ťa to mrzelo,“ odpovedá Pavol, g r g n ú c nahlas do studeného decembra vzduchu. (Plávka) — Fúzikami zlostne prskal. (Gabaj) — Mladá štíhla židovská slečna s vložkou na pleciah cviklovej farby kýčhala ustavične a žalovala sa, že fufne od nádchy. (Timrava) — Drak chvostami okolo seba zametal, pukal, zvíjal sa, reval a plamene rihal z papule. (preklad)

Vo všetkých troch typoch viet so zvratným tvarom typu *ide sa* — 1. *ide sa*, 2. *ide sa mi dobre*, 3. *drieme sa mi* — používame výlučne osobné slovesá, teda slovesá, ktoré si vyžadujú vyjadriť logický subjekt. Ako sme ukázali, logický subjekt deja sa vo všetkých troch typoch viet nielen pociťuje ako prítomný, ale sa aj vyjadruje ako všeobecný alebo určitý. Preto nemožno tvrdiť, že funkciou tvarov typu *ide sa* je vyjadrovať bezagentnosť slovesa, vylúčenie logického subjektu deja.

Funkciu tvarov typu *ide sa* treba vidieť v tom, že sa logický subjekt (agens) deja vysúva z miesta gramatického podmetu vety, ale pritom sa ani nič nemení na intencnej platnosti slovesa (sloveso ostáva osobným), ani sa logický subjekt nevysúva z rámca vety. Túto skutočnosť možno vyjadriť z hľadiska použitej vetnej konštrukcie aj tak, že zvratným tvarom typu *ide sa* rieši sa rozpor medzi jednočlennou vetnou konštrukciou a použitým osobným slovesom: zvratným tvarom typu *ide sa* vyjadrujeme, že osobné sloveso je použité v jednočlennej vete, ale intencná platnosť použitého slovesa zostáva nedotknutá.

Pretože osobné slovesá používame spravidla v dvojčiennej vete (schéma: S—P), požiadavka osobného slovesa po logickom subjekte sa súčasne chápe ako požiadavka po gramatickom podmete vety. Vylúčenie požiadavky po gramatickom podmete je záležitosťou vetnej konštrukcie a naznačuje sa práve zvratným tvarom typu *ide sa*. Preto je správne nazývať tento typ zvratného tvaru osobných nezvratných sloves **be z p o d m e t o v ý m z v r a t n ý m t v a r o m**.

Tu treba uviesť, že z doterajších rozborov slovesných kategórií možno ako najbližší k jazykovej skutočnosti hodnotiť výklad Romana Jakobsona, ktorý výslovne hovorí, že sa pri neprechodných slovesách zvratným tvarom vylučuje z vety gramatický podmet.²²

Na dokreslenie problematiky zvratných tvarov typu *ide sa* možno uviesť, že bezpodmetový zvratný tvar od osobných nezvratných sloves poznajú nielen slovanské jazyky, ale aj iné indoeurópske jazyky. Napr. aj v spisovnej nemčine sú bežné vety s týmto tvarom.²³

Mit Worten lässt sich 's trefflich streiten. (Goethe) — Vom sichern Port lässt sich 's gemächlich raten. (Schiller) — Es lebt sich herrlich. (úzus) — Es geht sich gut. (úzus) — Es tanzt sich hier gut. (úzus)

Aj vo fínčine sú bezpodmetové tvary osobných sloves celkom bežné. Uvádajú sa v gramatikách dokonca ako súčasť paradigmy slovesných tvarov.²⁴ Na úplnú významovú zhodu týchto fínskych tvarov so slovan-

²² Pozri jeho prácu *Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb*, Harvard University 1957, 8. — Je zaujímavé, ale myslím, že nie je správne ani pre ruštinu, keď Roman Jakobson pri slovesnom rode hovorí o protiklade zvratnosť — nezvratnosť. Zvratný tvar nie je jediným výrazivom pasíva ani v ruštine, lebo — ako je známe — dokonavé slovesá majú výlučne len zložené pasívne tvary a nedokonavé zasa naopak len zvratné tvary. — Takisto nemožno súhlasiť s tým, že sa aj problematika zvratného tvaru *ide sa* zahrnuje do otázok slovesného rodu. Dúfame, že z nášho výkladu presvedčivo vyplýva, že tu nemožno hovoriť o zmene aktívnej konštrukcie na pasívnu. Všetky vety so zvratnými tvarmi typu *ide sa* majú nesporne aktívny význam. Preto aj vetnú konštrukciu s týmito tvarmi treba pokladať za aktívnu.

²³ Na príklady tohto druhu upozorňuje napr. aj M. Regula, v štúdií *Das Impersonalienproblem in allseitiger Beleuchtung*, *Lingua* VII, Amsterdam 1957, 46—86.

Táto otázka by si zaslúžila osobitnú pozornosť nielen v spisovnej nemčine, ale aj v iných germánskych jazykoch.

²⁴ Pozri napr. István P a p p, *Finn nyelvtan*², Budapešť 1958, 143 a 147. — Ako príklad uvidíme bezpodmetové tvary slovesa *sanoa* hovoriť: *sanottan* hovorí sa, *sanottiin* hovorilo sa, *sanottaneen* vraj sa hovorí, *sanottaisiin* hovorilo by sa, *sanottakoon* nech sa hovorí, *on sanottu* povedalo sa, *oli sanottu* bolo sa povedalo, *olisi sanottu* bolo by sa hovorilo, *olkoon sanottu* nech je povedané.

Tu vidíme, že sa vylúčenie požiadavky po gramatickom podmete pri osobnom slovese realizuje v zhode s aglutinačným rázom fínčiny osobitným infixom. Aj vo fínskych gramatikách sa tieto tvary často hodnotia ako pasívne. Inokedy sa nazývajú neosobnou formou, ktorá stojí sama v protiklade so systémom ostatných určitých tvarov.

skými a germánskymi doteraz nik nepoukázal. Bolo by žiadúce, aby sa otázka bezpodmetových tvarov osobných sloviess riešila v rámci slovan-ských, baltských, germánskych a ugrofínskych jazykov.

Na záver nášho uvažovania o funkcii zvratných tvarov typu *ide sa* treba ešte uviesť, že by sa tieto tvary mohli z istého hľadiska nazývať aj „neosobnými“ zvratnými tvarmi. Ako už vieme, stojí tvar *ide sa* proti ostatným určitým tvarom vyjadrujúcim gramatickú osobu: *idem, ideš, ide, ideme, idete, idú*. Termínu neosobný zvratný tvar treba sa však vyhýbať ako neadekvátnemu a dávať prednosť výstižnejšiemu termínu bezpodmetový zvratný tvar, pretože protiklad termínov osobný – neosobný treba rezervovať pre základný protiklad sloviess: osobné sloveso (s logickým subjektom vyjadreným predovšetkým pomocou gramatického podmetu) – neosobné sloveso (bez logického subjektu alebo aj s ním, ale nevyjadriteľným pomocou gramatického podmetu).²⁵

Zamieňať neosobný tvar osobného slovesa s tvarmi neosobného slovesa bolo by veľkou chybou.

Súhrn zistených vlastností tvarov typu *ide sa*:

1. Bezpodmetový zvratný tvar sa tvorí z tvaru 3. os. jedn. čísla stredného rodu pridaním tvarotvornej morfémy *sa*: *ide + sa, išlo + sa, bolo išlo + sa, išlo by + sa, bolo by išlo + sa, pôjde + sa* > *ide sa, išlo sa, bolo sa išlo, išlo by sa, bolo by sa išlo, pôjde sa*.

2. Bezpodmetový zvratný tvar majú všetky nezvratné osobné slovesá činnostné aj stavové okrem prechodných činnostných sloviess s vyjadreným predmetom (typ *niešť niečo*), posesívneho slovesa *mať* a sponových pomocných sloviess *byť, bývať, vyzerať, pripadať, ostať, ostávať*. Preto možno povedať, že bezpodmetový zvratný tvar je osobitným tvarom nezvratných osobných sloviess.

3. Bezpodmetový zvratný tvar typu *ide sa* je tvarom činného rodu.

4. Pretože bezpodmetový zvratný tvar typu *ide sa* je tvarom osobného slovesa, logický subjekt deja sa pri ňom vždy predpokladá a pociťuje. Ak nie je vyjadrený osobitným slovom – typ *ide sa* –, pociťujeme ho

²⁵ Základné neosobné slovesá spravidla nemajú gramatický podmet: v základnom význame môžu mať iba významovo totožný podmet (etymologická figúra): *Prší. – Vietor veje*. Pri istej skupine neosobných sloviess hovoríme o logickom subjekte deja, ale tento nemôže byť vyjadrený gramatickým podmetom: *Mrzí ma. – Bolí ma hlava*.

Osobné slovesá majú logický subjekt deja. Vyjadruje sa spravidla v gramatickom podmete. *Oheň páli*.

Aj vtedy, keď sa logický subjekt nevyjadruje v gramatickom podmete vety (*žíva sa aj dospelým*), môže sa v gramatickom podmete vys.oviť: *Aj dospeli žijajú*.

To je zásadný rozdiel medzi neosobnými slovesami typov *mrzí ma, priťažieva mi*, resp. jednočlennými vetami s týmito slovesami na jednej strane a medzi osobnými slovesami v bezpodmetovom tvare *drieme sa mi, sedí sa mi pohodlne*, resp. jednočlennými vetami s týmito tvarmi na druhej strane.

ako všeobecný. Určitý logický subjekt sa vyslovuje datívom podstatného mena alebo zámena: *deťom sa drieme, žije sa nám dobre*.

5. Bezpodmetový zvratný tvar sa používa v troch typoch jednočlennej vety, majúcich rozličný celkový zmysel: *ide sa; drieme sa mi; sedí sa mi pohodlne*.

6. Gramatickou úlohou bezpodmetového zvratného tvaru typu *ide sa* je vyjadriť napätie medzi jednočlennou vetnou schémou a osobným slovesom.

7. Pretože logický subjekt deja môže sa explicitne vyjadriť, nie je adekvátne hovoriť o neosobnom tvare. Výstižnejší je termín bezpodmetový zvratný tvar, t. j. taký tvar, ktorým sa naznačuje, že vo vete niet gramatického podmetu, i keď sloveso má (alebo sa pri ňom aspoň pociťuje) logický subjekt deja.

NIEKTORÉ TYPY NOMINATÍVU

František Miko

Nominatív podstatného mena je na prvý pohľad jasná gramatická forma. Vieme, že vo vete môže byť podmetom, menným prísudkom, oslovením, mennou jednočlennou vetou, pomenovaním osoby alebo veci a prívlastkom.¹

Je však otázka, či výpočet vetných funkcií vyčerpáva všetko to, čo sa dá o nominatíve z významového hľadiska povedať. Keď si bližšie povšimneme vetnočlenskú platnosť tohto pádu, nepochybne upozorní na seba fakt, že nominatív môže vyjadrovať syntakticky také protichodné funkcie, ako sú podmet a proti nemu prísudok, alebo také svojrázne funkcie, ako sú jednočlenná veta a oslovenie. Na základe čoho sa môže prvý pád vo vete uplatňovať tak rozmanite?

Otázka mieri na význam nominatívu. Prvý pád ako gramatická forma musí mať isté všeobecné významové jadro, ktoré mu dovoľuje vyjadrovať uvedené vetné členy. Myslíme, že bude užitočné zaoberať sa otázkou významu nominatívu a pokúsiť sa preniknúť k podstate tohto dôležitého tvaru spisovnej slovenčiny a postihnúť prirodzené poradie jednotlivých jeho vetných funkcií i jeho miesto medzi ostatnými pádmí. To rozhodne prispeje k uvedomejšiemu ovládaniu jazyka i k jeho lepšiemu metodickému zvládnutiu v škole.

Pád môžeme najvšeobecnejšie charakterizovať tak, že vyjadruje polohu

¹ Pozri E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc, *Slovenská gramatika*², Martin 1955, 141–142.

daného javu vzhľadom na iný jav, napríklad na dej (*priviezt niekomu autom uhlie, pozbaviť vedúceho miesta*). Každý pád vyjadruje inú polohu podstatného mena, resp. ním pomenovaného javu. Preto má každý pád iný význam.

Nominatív má svojim významom medzi pádmi osobitné miesto. Vyjadruje totiž, že daný jav (pomenovaný podstatným menom v nominatíve) nie je v nijakej polohe, v nijakom pomere k iným javom (napríklad k deju), že stojí nezávisle, absolútne. Už to naznačuje, že nominatív bude vo vete niečím prvoradým.

Ako však vyplývajú z tohto všeobecného významového jadra nominatívu jeho rozmanité úkony vo vete, najmä funkcia podmetu a prísudku a jednočlenného vetného základu?

Vezmime si štyri príklady:

More. — *More sa vlní.* — *More je voda, nekonečná hladina, priepasť, vlnobitie.* — *Tá nesmierna belasá pláň pred nami je more.*

Na prvý pohľad sa môže zdať, že sa v slove *more* v uvedených vetách i pri rozmanitých jeho vetných úkonoch nič nemení, že ostáva tým istým slovom s tým istým významom. Tu sa treba trochu hlbšie zamyslieť nad osobitnou povahou podstatného mena.

Vyjďme z iného konca. Čo robíme v mysli, keď premieňame napríklad prídavné meno *vysoký* na podstatné meno *výška*? O b s a h ostáva v podstate ten istý. Čo sa pritom mení, je okolnosť, či daný obsah berieme ako príslušnosť iného javu (*vysoký strom*), alebo či ho chápeme samostatne a viac v popredí (*výška stromu*). Podstatným menom teda akoby sme dávali istému obsahu r á m e c, ktorý núti chápať obsah ako samostatný jav. V druhovom, gramatickom význame podstatného mena sú teda dve zložky: obsah (túto zložku má i prídavné meno i sloveso, i príslovka) a rámec (túto zložku ostatné slovné druhy nemajú).²

Podstatné meno však prakticky, vo vete, nemá obidve zložky vždy zastúpené; lepšie povedané, nemá ich vždy rovnomerne zastúpené. Isté okolnosti spôsobujú, že raz sa vysúva do popredia jedna zložka, rámec, inokedy druhá zložka, obsah. Prečo? Z prirodzenej povahy myslenia vyplýva, že ak nejaký jav poznávame, predstavujeme si ho do istej miery neznámy, teda akoby prázdny rámec, ktorý vyplníme tým, čo o danom jave vypovedáme. A to je prípad podstatného mena vo funkcii podmetu

² K systémovej charakteristike slovných druhov porov. E. Pauliny, *Systém slovenského spisovného jazyka II*, Bratislava, cykl. vyd., 1946–1947, 96; od toho istého autora *Problémy slovesnej rektie*. K historickosrovnávacímu štúdiu slovanských jazykú. Olomouc–Praha 1957, 39–40; k pojmom „rámec“ a „obsah“ porov. A. Heinz, *Genetivus in indoeuropejskim systemie przypadkowym*, Varšava 1955, 35; tam i ďalšia literatúra.

(*more?* = *sa vlní, je voda, nekonečná hladina, ...*). Keď podstatné meno používame na to, aby sme ním objasňovali iné podstatné meno (teda vo funkcii prísudku: *more je voda, nekonečná hladina, priepať, vlnobitie, búrky*), uplatňujeme v ňom predovšetkým jeho obsahovú stránku. Toto „rozštiepenie“ podstatného mena na rámec a obsah dobre vidieť v tzv. dilógii: *Chlap je chlap. – Žena je žena.*

Keď nominatív stojí samostatne, uplatňujú sa v ňom obidve zložky, rámec i obsah. A to je prípad jednočlennej vety (*More. –*). V takejto vete kladieme podstatné meno ako rámec a tomuto rámcu zároveň pripisujeme jeho vlastný obsah.

Toto sú najvýraznejšie typy použitia nominatívu. Z nich na prvom mieste stojí nominatív vetného základu, lebo je najviac nezávislý. Pretože má zastúpené obidve zložky podstatného mena, môžeme ho nazvať úplným (globálnym) nominatívom. Rámcový nominatív (podmetový nominatív) a obsahový nominatív (prísudkový nominatív) môžeme potom chápať z tohto hľadiska ako neúplné. Ostatne prípady nominatívu sa dajú spoľahlivo vysvetliť a zaradiť na pozadí uvedených troch typov.

V našej štúdii sa chceme osobitne venovať úplnému nominatívu (globálnemu nominatívu, nominatívu vetného základu) a z neúplného iba tzv. vložkovému nominatívu. Obidva tieto typy majú podobnú problematiku.

I. ÚPLNÝ NOMINATÍV

Tento nominatív funguje ako vetný základ jednočlennej vety. Platnosť úplnej výpovede, čiže úplná komunikačná platnosť vyplýva pri ňom z neprítomnosti iného výrazu prísudkovej povahy, ktorý by v nominatívnom podstatnom mene vyzdvihoval do popredia jeho rámcovosť a zatlačal jeho obsah.

Úplný nominatív však nie je komunikačne vždy rovnako úplný. Veľmi ľahko totiž vstupuje do zväzku s rečovou situáciou. S ňou sa potom komunikačne dopĺňa. Podľa miery spätosti so situáciou – teda podľa miery komunikačnej úplnosti – možno rozoznávať jednotlivé typy tohto nominatívu.

Komunikačne najúplnejší je tzv. obrazný nominatív ako prostriedok zobrazovania neprítomnej alebo fiktívnej skutočnosti. Je nezávislý od rečovej situácie. Protí nemu stojí akčný nominatív, komunikačne zapätý na okolitú rečovú situáciu.

1. **O b r a z n ý n o m i n a t í v** nezávisle od rečovej situácie vyjadruje prítomnosť, dostavenie sa a sled javov. Máme ho hlavne v autorskej reči v umeleckom štýle, a to a) pri rozprávaní, b) náladovom opise, c) opise a charakteristike a v dialogickej a odbornej reči a d) pri úvahe.

a) Rozprávanie:

Tma. Chuchvalce štiplavého dymu zaplavia šachtu, škrtia, dusia. (Horák) — Náhlivé podávanie rúk, kusé vetičky, pohodené žartom i vážne, tupé klepnutie dverí za chrbtom a — už bol na chodbe. (Urban) — Tetka. Helena sa vzpriamila. (Figuli)

Rozprávací nominatív vyjadruje holú, najaktuálnejšiu prítomnosť nejakého javu, alebo jeho prekvapivé, neočakávané zjavenie sa. Zvyšuje aktuálnosť, napätie a dynamiku výrazu a to ho štylisticky vydeľuje proti bezpríznačkovej dvojčlennej konštrukcii (*Nastala tma. — Podávali si náhlivo ruky, padali kusé vetičky... — Prišla tetka. —*). Typický je pri podstatných menách s dejovým významom.

b) Náladový opis:

Deň rozjasnený blyskom živých perál do našich ulíc. Vlasy na vode. (Horov) — Nevädze, kúkoľ, vlčie maky, zvončeky, krále, divé klince. (Kostrá) — Kilometre, telegrafné stípy a komíny opálených dedín. (Tatarka)

Pri náladovom opise sa uplatňuje iný rys obrazného nominatívu. Neprítomnosť slovesa dáva vystúpiť statike substantívnych javov. Jav trvá, je tu, pred nami. Statika umožňuje pozorovanie, zotrvávanie na jave a navodenie nálady.

c) Opis a charakteristika:

Farársky dom... Dnu boli príjemné, chladné veľké miestnosti, zariadené všetky na jeden obraz. Deky a dečky, záclony a záclonky, vázy a vázičky, koberce a koberčeky, obrazy vo vyrezávaných rámoch a rámečkoch. Všetko úhladné a uhladené, vyhladené, naškrobené, vyleštené. (Mináč)

Pri opise chýba citové zafarbenie a to dáva ešte výraznejšie vyniknúť statike substantívnych javov.

d) Úvaha:

Dva svety — dve divadlá! (tlač) — Kariéra. Farár by ju bol urobil závratnú, keby sa dni ich vlády neboli tak odrazu skončili. (Mináč) — Nedá sa. Zima. Blato. (úzus) — Žlč vykypí, hnevom zapálím sa celý — aj, rabstva vtač, jak skoro zhavraneli: keď sloboda, nech voľná korisť, zisk! (Hviezdoslav)

Obrazný nominatív pri úvahe izoluje predmet, vyzdvihuje ho, umožňuje zotrvať myšlienkami na ňom, uvádza ho ako tému, predmet uvažovania. Spolu s opytovacou intonáciou môže byť i prostriedkom povzneseného výrazu:

Uznanie a chvála? Nie šialenstvo obraznosti? — Úspechy a pocty? Oslava šesťdesiatky a sedemdesiatky? Gratulácie, články, čestné členstvá? (A. Matuška)

Vcelku možno povedať, že komunikatívna funkcia jazyka je pri obraznej reči v umeleckom a vedeckom štýle stlmená. Reč nám tu akoby sugeruje

alebo len proste prezentuje vyjadrovanú skutočnosť. Vyjadrenie skutočnosti sa pritom opiera iba o zobrazovacie schopnosti samých jazykových prostriedkov a to ich funkčne silne zafažuje. To si často žiada zosilňovanie výrazovej stránky reči, a práve obrazný nominatív je jedným z prostriedkov tohto zvyšovania expresívnosti, výraznosti reči.

2. **A k č n ý n o m i n a t í v.** V akčnej reči (v bežnom živote a v odbornom pracovnom styku) je reč súčiastkou konania a správania sa hovoriaceho a opiera sa vo väčšej-menšej miere vždy o situáciu. Platí to najmä pre jednočlenné vety. Úplný nominatív v takýchto vetách má komunikačný zmysel len v spojení s rečovou situáciou. Pritom rozoznávame štyri prípady spätosti so situáciou: a) oznamovací nominatív, výzvodový nominatív, b) hodnotiaci nominatív a c) oslovovací nominatív.³

a) Oznamovací nominatív:

Ide pri ňom o výpoveď, ktorá má zmysel len v danej situácii. Možno tu ďalej rozlíšiť vlastný oznam, výzvu, konštatovanie, informáciu a záznam.

Oznam:

Kontrola cestovných lístkov. — Zmena sprievodcov. — Žilina. — Záverečná hodina. — Zprávy Československého rozhlasu. — Ludwig van Beethoven: Egmont. Predohra. — Prestávka! — Koniec predstavenia! (všetko úzus) — „Roľa Cimenná“, — vykrikol exekútor. (Jesenský) — Tehelský — Markovič. (pri zoznamovaní)

Tieto oznamy majú spravidla upozorňovací alebo ponúkací ráz, ktorý vyplýva z celkovej stručnosti a lapidárnosti výrazu. Sem patria i písomné oznamy:

Voľná izba. — Pitná voda. — Klavír na predaj. — Cirkus Hviezda!

³ Oslovenie nepokladáme za osobitný, „nepádový“ význam nominatívu, tým menej za osobitný pád (porov. J. Kuryłowicz, *Le problème du classement des cas*, Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego IX, Krakov 1949, 40, ktorý vyčleňuje vokatív do tzv. apelového plánu jazyka proti ostatným pádom, ktoré sú v tzv. reprezentačnom pláne; pozri aj A. Willem de Groot, *Classification of Cases and Uses of Cases*, For Roman Jakobson, The Hague 1956, 189, ktorý tiež rozlišuje tzv. postojovú skupinu pádov reprezentovaných vokatívom a tzv. referenčnú skupinu s ostatnými pádmi).

Jednak sa v spisovnej slovenčine oslovenie neviaže na osobitnú formu. Starý vokatív ustúpil nominatívnej forme a jeho význam sa včlenil do funkčnej štruktúry nominatívu, a to k tomu jeho typu, ku ktorému je svojou povahou najbližší, totiž k úplnému nominatívu. Zvyšky starého vokatívu *človeče, chlapče, kmotre, bratku, bratu, priateľa, švagre, kmotre, synku, chlape, pane, majstre, Bože, Kriste, Ježišu, Duchu* sú formy s osobitnou štylistickou hodnotou s obmedzenou sférou používania. Treba ich pokladať za štylistické varianty nominatívu.

Ďalej, ako sme už ukázali, tak apelovosť, ako aj postoj (modálnosť) sa môže uplatňovať i pri nominatíve, ktorý nie je oslovením. A ďalej pri oslovení výzvodosť (apelovosť) nevyplýva zo samej pádovej formy, ale z intonácie. Pritom nedostatok syntaktického vzťahu pri oslovovacom nominatíve nie je nič zvláštneho, máne ho pri úplnom nominatíve vôbec.

— Len jedno predstavenie! — Národné divadlo — Eugen Suchoň: Krútnava.

Oznamy s charakterom výstrahy:

Vysoké napätie! — Nebezpečný náklad! — Horľavina! — Jed! — Zlý pes! — Vstup len pre zamestnancov! — Zákaz fajčiť!

Pendant oznamu tvorí otázka a zisťovanie:

Odosieľaš ju! Var' žiarlivosť? (Hviezdoslav) — Prečo táto moja obava? (Gabaj) — A tým poľom — či to hmla, či šatka belavá? (J. Botto) — Bra muška? Háľka? Háťok? (zisťovanie prítomnosti)

Výzva (želanie):

Voda! — Pomoc! — Polícia! — Rozchod! — Nástup! — Budíček! — Rata! — Ďalší pacient!

Sláva! — Úprimná sústrasť! — Moje srdečné blahoželanie!

Konštatovanie:

Aha, potkan! (Žáry) — Oráčina — vykriekli sme od radosti. (Tatarka) — Už nepočuje ani výbuchy mín, už počuje len: Rusi, Rusi, Rusi! (Mináč) — A kráľ, kráľ, kráľ, kráľ; od ucha k uchu šumí a chce sa každému duchu poznať pána Matiaša... (Sládkovič) — Delá, povedal ktosi. (preklad)

Pri konštatovaní je oznamovací a tým i komunikačný zreteľ oslabený. Konštatovanie býva pritom spravidla citovo zafarbené. Často má len hodnotu citového „výlevu“:

„Cholera!“ zvolala žena. (Kukučín) — Moje šaty! Moje peniaze! (úzus) — Ej, tí páni, páni! zavzdychol melodickým hlasom mládenec Cupka. (Fr. Kráľ)

V číro citovom zmysle:

— Stojte! — zareve Martin — zbojcovia! Jasná strela okovaná! (Sládkovič) — Och, hrôza myšlienok, hrôza predstáv, hrôza skutočnosti! (Fr. Kráľ) — Márnosť šedivá! (Urban)

Informácia (neaktuálne písomné oznamy v adresách, nadpisoch, nápisoch, názvoch, podpisoch a pod.):

Vážený súdruh Emil Bajúz, učiteľ, Spišské Podhradie, Podzámková, č. 42. — Ústav slovenského jazyka SAV, Bratislava, Klemensova 27. (adresy)

Krajčírstvo. — Opravovňa hodín. — Mária Hurná, 12. III. 1907 — 10. XI. 1957. (nápis na obchodoch, budovách, dverách, tabuliach, náhrobníkoch a pod.)

Mrazený hrášok. — Prazdroj. — Lipa. — Aspirín. — Calex. — Spartak. — P. O.-Hviezdoslav. — Tatranská jeseň. (nápis na výrobkoch, autách, sochách, pod obrazmi a pod.)

Pravidlá slovenského pravopisu. — Fyzika. — Poradník. — Zdravý národ. — Upozornenie. — Obsah. — Glosy o zahraničí. (názvy kníh, časopisov, rubriek, básní, článkov a pod.)

Bratislava 1948. — Nedel'a, 27. augusta 1953. — Košice 29. januára 1959.
(údaje miesta a času v knihách, novinách, listoch a pod.)

Ján Kraviansky, Mária Kravianska, rod. Urdzíková, kupitelia.
— Ján Minarčík, predseda KNV. — Tvoj Jožko. — Martin Benka.
(podpisy na zmluvách, vyhláškach, v listoch, na obrazoch a pod.)

Záznam:

topánky, mäso, mliekáreň, lístky do kina, účet za telefón, známky — Pavlenda, Janík — skúšky. — Slovenské divadlo — vrátiť. (poznámky) — ...nálet, nálev, nálevník, nález, nálezca, nálezinec, nálezisko, nálezné... (zo slovníka) — 1 stôl, 2 stoličky, 3 skrine, vešiak, 4 obrazy... (z inventára) — Bajúzová, Cabaláková, Čonková, Fecková, Glibová, Holešová, Hronská, Chovancová... (z triednej knihy)⁴

Oznamovací nominatív sa vcelku štylisticky uplatňuje momentom stručnosti.

b) Hodnotiaci nominatív

Je pripätý priamo na jav v situácii, ktorý tvorí preň komunikačný rámec. Je preto vychýlený viacej k uplatňovaniu komunikačného obsahu a stojí blízko k prísudku. Hodnotenie je vlastne istý druh konštatovania. Vystupuje ako kvalifikácia, emocionálny komentár alebo ako modálny komentár.

Kvalifikácia:

Čertovský chlap, čertovský chlap! (Kukučín) — „Pekná zábava“, pohodila Katica vzdorovite hlavou. (Kukučín) — Pekné dni. Ba kto by meškal doma. (Tajovský) — Vidiš? Vidiš? To je klen! Aký klenisko! (Rázus) — Aká desivá chudoba myšlienok, prosím! (A. Matuška) — Prosto idiot. (Karvaš)

Emocionálny komentár:

Bager trčí za rohom a nemá čo robiť. Hrôza. (Karvaš) — Aká radosť! (Vajanský) — Div divúci! (úzus) — Chudák! — Strach! — Hotové nešťastie! — Nádhera! — Užasť! (úzus)

Modálny komentár (obmedzený na niekoľko výrazov modálnej povahy):

Ale tu žiť! Škoda! (Vajanský) — Nuž ty tak. Fuj, hanba. Pastierča celú noc vykrúcať. (Tajovský) — A nie div! (Urhan) — Čiročistá pravda! — Výmysel! Pustá lož! — Nezmysel! — Fakt! — Holá skutočnosť! — Nepravda! — Čestné slovo. (všetko úzus)

Od tohto hodnotiaceho nominatívu vedú tri cesty. Jedna k plnému obsahovému nominatívu, ktorý je v dvojčlennej vete prísudkom. Druhá k vlož-

⁴ Na informačný a záznamový nominatív náročky uvádzame pomerne hodne príkladov. Tomuto nominatívu sa často upiera vetná, výpovedná platnosť a hovorí sa, že ide pri ňom o holé „pomenovanie“ predmetu. Treba si však uvedomiť, že aj nápisy a záznamy sú na to, aby nie komu niečo hovorili. Majú teda komunikačnú platnosť. Niet jazykového prejavu bez komunikačnej funkcie.

kovému nominatívu a tretia k tzv. priamej kvalifikácii, ktorá už nadväzuje na oslovenie.

Priama kvalifikácia:

Hach, spustlec, zvrhlec! Pod halenou otca ničomný zvodca! (Hviezdoslav) — „Skuhroš! Lakomec!“ volal za ním a dopil pohár sám... (Kučín)

V detskej reči sa v tomto zmysle používajú osobné mená:

Potom sa zvrhla, hopkala po hrudách mäkkej cesty a nôtla si do skoku: „Janko Benko, Janko Benko!...“ (Rázusová-Martáková) — Fero — Bero! — Helena — Belena! (úzus)

Priama kvalifikácia však ešte nie je oslovením. Je totiž rozdiel, keď povieme niekomu, povedzme malému dievčaťu, „Kuriatko!“ ako kvalifikáciu alebo ako oslovenie. V prvom prípade chýba výzvodový moment nutný pri oslovení. Rozdiel sa zračí aj v intonácii.

Hodnotiaci nominatív je proti dvojčlennej konštrukcii expresívnejší, lebo vyjadruje hodnotenie úsečnejšie, priamejšie. Je produktívny predovšetkým v hovorovom štýle a v jeho umeleckej štylizácii.

c) Oslovovací nominatív

Kým hodnotenie vychyluje úplný nominatív do istej miery smerom k uplatňovaniu komunikačného obsahu, pri oslovení je opačne vychýlenie, k uplatneniu nominatívu ako komunikačného rámca. Jav oslovenia vzniká totožnosťou pomenovaného javu s prijímateľom prejavu. K tomu pristupuje ďalej moment upozornenia, vyjadrený osobitnou oslovovacou intonáciou. Oslovením hovoriaci apeluje na počúvajúceho, aby obrátil naň svoju pozornosť. Bez intonácie by teda oslovenie nebolo komunikačne úplné, nemalo by praktický zmysel. Preto sme uviedli, že oslovovací nominatív tvorí komunikačný rámec, ktorého komunikačným obsahom je upozorňovací apel vyjadrený intonáciou. Oslovenie je teda už komplexný jav a nemožno ho stotožňovať s oslovovacím nominatívom, ktorý je iba jednou jeho zložkou. Z povahy oslovenia vyplýva, že sa uplatňuje len pri pomenovaniach osôb (a niektorých domácich zvierat).

Výzvodový (upozorňovací) význam oslovenia je veľmi všeobecný a taká je potom i jeho komunikačná hodnota. Preto má oslovenie tendenciu vstupovať do vety, kde sa komunikačne dopĺňa. Typický oslovovací nominatív je preto spravidla vetnou vložkou. Pravda, hranica medzi samostatným a vložkovým oslovovacím nominatívom nie je výrazná (aspoň nie v hovorovej reči).

Samostatné oslovenie je zriedkavejšie, je štylisticky príznakové a má povznesený ráz. Rozličnými intonačnými prostriedkami sa modifikuje oslovenie na upozornenie, volanie, výzvu, výstrahu, vyčítanie a na číro emocionálny výraz.

Povznesené oslovenie:

Milý Vojtech! — Drahí rodičia! — Ctený pán učiteľ! — Vážení prítomní! — Milí hostia! Milí študenti! (oslovenie v listoch a prejavocho)

Upozornenie:

Čo sa tak náhliš. Tristan! (Tatarka) — Marka! Nože sa pohni! (úzus) — Kamaráti! Niekto volá! (úzus)

Kým oslovenie býva pokojné, upozornenie má už výraznejšiu a ostrejšiu intonáciu a často má aj volací alebo výzvodový ráz.

Volanie:

Ohlás sa nám! Magduša! (Švantner) — Maroško, Maroško — ó! — zavolá z pitvora, keď sa chlapec nehýbe. Maroš! (Rázus) — Prepána! Ujec, ujec, ujec! trepem rukami naľakaná. (Timrava)

Výzva:

— Vojak Motýl! — Tu! — Kaščák! — Horan! (vyvolávanie pri vojsku, v triede) — Prvá rota! — Tretie družstvo! (povely) — Farto! Rysuľa! (Tajovský)

Výstraha:

Janko! Janko!! Ujdi! — Julka! Preboha! Daj pozor! — Chlapci! Utekajte — Marka! varujem ju. Maľko! Chceš dostať? (úzus)

Vyčítanie:

Karol, Karol! Čo si to len porobil? (úzus) — Rata! Kráľu! Pust násilníku! (Hviezdoslav, s poetizujúcou a archaizujúcou starou príponou) — Ale, profesorko! Vari nám nechcete umrieť! (Karvaš)

Emocionálny výraz:

Ach, Silvester, Silvester! úpie žalostne. (Hečko) — Ťaňka môj, dobrý! (Tajovský) — Gituška, moja drahá, jediná Gituška! — zvolal s plačom. (Jégé)

Emócia sa v oslovení často spája s kvalifikáciou. Moment oslovenia prítom ustupuje do pozadia:

„Ach, nebožiatko!“ ohlási sa matka... (Kalinčiak) — Ó, biedne dieťa! (Plávka) — Chudáčik môj! — Dušinka moja! — Poklad môj! — Zlato moje! — Kuriatko moje! — Srdiečko moje! (úzus)

Pri prevažne citovom zámere sa moment oslovenia celkom stráca a slovo prechádza až v platnosť citoslovca:

Bože môj, bože! — Kristepane! — Ježišikriste! (úzus) — Ach, Pane na nebi! (Hečko)

Konštatovacie a opytovacie oslovenie:

Áá, pán učiteľ Poničan...! (Čajak.) — Vinco! — poznala ho prvá Šošovicová. (Horák)

Haló! Imriško? Ty si to? (Horák)

Oslovovací nominatív je vnútorne späť so zámenami druhej osoby *ty, vy*, možno ho nimi nahradiť, niekedy stojí pri nich ako ich prívlastok, v izolovaných prípadoch viaže v kongruencii druhú osobu slovesa: *Prekliaty b u ď každý ukrutný zeman, ktorý len piad zeme odstúpiš cudzincovi . . .* (Kalinčiak). Ostatným tvarom podstatného mena je vnútorne vlastná tretia osoba. To štylisticky vyznačuje oslovovací nominatív ako prostriedok akčnej a osobnej reči.

Úplný nominatív je síce komunikačne úplný, ale pre jeho statickosť nemožno ním rozvíjať súvislú reč. Viaže sa preto vždy na postavenie vedľa dvojčlenných viet. Jeho výskyt je obmedzený.

II. NEÚPLNÝ NOMINATÍV

Tento hlavný typ nominatívu reprezentujú nominatív rámcový a obsahový, tvoriace spolu proti úplnému nominatívu jeho protipól. Do tohto nominatívu však treba okrem spomenutých dvoch zaradiť aj takzvaný nominatív vložkový a potom takzvaný nominatív recipročný. Z týchto typov neúplného nominatívu sa obmedzíme na nominatív vložkový, ktorý bezprostredne nadväzuje na úplný nominatív a má s ním spoločné rysy.

Vložkový nominatív je vlastne pôvodne úplný nominatív, ktorý vo vete stratil svoju komunikačnú samostatnosť. Ak ho z vety vytrhneme, nemá plný zmysel.

Treba rozlišovať a) polovetnú a b) nevetnú vložku.

a) Polovetná vložka

Táto vložka si i pri svojej spätosti s vetou, ku ktorej je pripojená, zachováva istý relatívne samostatný komunikačný zmysel.

Najvýraznejšia je modálna polovetná vložka s frazeologicky ustálenými výrazmi: *daromná vec, hotové nešťastie, fakt, nie div, istá vec, žiaľ, čira náhoda* a pod.:

Žiaľ, nemám sa čím chváliť. (Kukučín) — Nuž, božia vôľa, mňa svedomie nepáli. (Tajovský) — Fakt, tridsať rokov v strane, to nie je len tak. (Karvaš) — . . . na výkladke stojí nakladací pás s motorom na vode, čestné slovo. (Karvaš) — Z tej ladovej triašky dostali sa do ohňa, pravda, Orest? (Tatarka) — Práca im šla jedna radosť. (úzus, úplné splynutie s vetou vo funkcii príslovkového určenia)

Ďalším významovým zovšeobecnením sa takto vyvinuli častice *pravda, pravdaže, div (div nezhořeli)*.

Patria sem ďalej niektoré zriedkavé konštrukcie:

Díva sa naň, díva: v ruke kutáč, naboku kapsa a tvárička taká vážna. (Rázusová-Martáková) — Činohra pripravuje: Ivan Bukovčan — Diabla

nevesta. V réžii V. Petrušku, laureáta štátnej ceny. (plagát) — I on ho oslovuje ujom, hoci sú vlastne v jednom veku: vysoký rozložitý palier, samá pritajená energia, len sa rozohnať, i b a c h t á r, trochu prihrbený. (Tajovský) — G a z d a, či p a h o l o k, len mi dajte, ja nemám prebrané. (Tajovský) — A čože ti tam konečne bude? U tetky v meste, s chlapci, páni profesori dobrí. (Tajovský)

b) Nevetná vložka

Vzniká užším sklbením vložkového nominatívu s okolitou vetou. Jeho výpovedný zmysel ešte vo väčšej miere závisí od okolitej vety. Treba tu podľa významu rozlišovať niekoľko typov.

Opisná nevetná vložka (tzv. absolútny nominatív):

Jano vo sviatočnom kroji, stará vyholená tvár, dlhé vlasy, opasok, krpce, fajka v zuboch, palica... (Tajovský) — Marta leží vedľa Burdu, tvár pritisnutá o snehový násyp, obidvoma rukami krčovite zvierajú pušku. (Mináč) — Mamienka sedia na stoličke — nohy opreté o stolček. (Rázusová-Martáková) — A teraz... aha, ty si už ako holub šedivý a ja, hlava ako koleno, rokov nám pribudlo, neúrekom, aj rozumu potroške. (Mináč)

V prvom z uvedených príkladov je vložkový nominatív prívlastkom, v druhom a treťom doplnkom, v poslednom prísudkom. Je synonymný (a často i homonymný) s podobnou väzbou akuzatívnou.⁵ Je však viac statický. Používa sa na spestrenie opisu popri iných opisných väzbách ako literárny prostriedok.

Príklady s prechodom na tesnú väzbu:

Nezazna sa mu však stane, že to všetko neosoží a on príde v čižmičkách a nohavičkách samý srieň a ľad do Kramlíkov (Rázus) — Po štvrtej vyprevadil Samko Zuzku ruka v ruke až po dvere. (Tajovský) — Ľudia tam stáli hlava na hlave. — Bili ich hlava — nehlava. (úzus) — ... boríme sa už dávno bok po bok za veľké veci. (Karvaš)

Sú to frazeologicky ustálené väzby. V prvej z nich je vložkový nominatív prívlastkom, v ostatných príslovkovým určením.

Vysvetľovacia nevetná vložka:

Eliáš, ač z emän tobôž, navždy krpčiarom tot musel zostať ... (Hviezdoslav; prívlastok) Že starci, prv sme hlavy nesklonili ... (Hviezdoslav; prípusťkový doplnok)

S prechodom na tesnú väzbu:

Baranica bola istejšia ako klobúk; ani vietor ju tak ľahko nezmielol do vody, ani keď sme chlapci vše schválne „napájali“ klobúky a baranice, „napila sa“, ale pomaly váľala sa dolu vodou ako utopené mača. (Tajovský)

Od voľného prívlastku (vyjadreného neaktualizovaným obsahovým no-

⁵ K tomu pozri G. Horák, *O takzvanom absolútnom akuzatíve*, Slovenská reč XXII, 1957, 177 n.

minatívom typu *Peter Bohúň, syn maliara...*), sa líši „vložkový“ prívlastok (*Eliáš, ač zemän tobôž,...*) momentom polopredikatívnosti. Ináč uvedené väzby sú zriedkavé.

Hodnotiaca nevetná vložka (nepriama kvalifikácia):

Nech počká, hlupák. (Karvaš) — Myslel si, potvora, že udrel na pravú strunu. (Jilemnický) — Nehľadiac pred seba — sprosták — podrázil kolenná malému Rudkovi. (Ondrejov) — No, chudinka, oddala sa pokorne do vôle božej, s tým väčšou láskou privinula k srdcu dieťa svoje. (Kukučín)

S prechodom na tesnú väzbu:

Pomôžte tatovi, nech sa chudák nemorí... (Hviezdoslav) — Bože môj! lamentil, ešte ma vypália, zabijú pluhy! (Urban)

Priama kvalifikácia (stojaca pri oslovení, adresovaná oslovenému):

Ktovie, či i ty, kuriatko moje, nebudeš ešte paňou a ktovie, či nie najprvšou v našom meste? (Kukučín) — Blázní, diho sa smiať nebudete! (Hečko) — Pod's nami, loptoš, do vojny! (Ondrejov) — Eh, nešika, počkaj... (Tajovský)

Pri hodnotiacej vložke ide o syntaktickú platnosť doplnku s momentom polopredikácie. Je to väzba veľmi produktívna, a to v hovorovom štýle a v jeho umeleckej štylizácii.

Oslovovacia nevetná vložka:

Vitaj, Ondrej, povedal, podávajúc mu ruku. (Urban) — To si ty, kmotor? (Mináč) — Darmo je, pán richtár, také časy žijeme. (Ondrejov) — Čože ma, Jasnosť, vítaš s takou grimasou? (Jégé)

Je tiež veľmi produktívna a spolu s hodnotiacou vložkou tvorí jadro vložkového nominatívu. Vložkové oslovenie dopĺňa výpoveď vcelku, a to tým, že ju orientuje na adresáta, upozorňujúc ho, že k nemu hovoríme. Plní tým vlastne syntaktickú funkciu prostriedku zväzujúceho výpoveď so skutočnosťou (podobne ako intonácia, slovesný čas a spôsob, ukazovacie zámeno a pod.). Keďže výpoveď je ináč jazykovou situáciou dostatočne adresná, je vlastne oslovenie do istej miery nadbytočné a bolo by ho možno vynechať. Je to skutočne tak, a práve vynechaním môžeme zistiť, že oslovenie plní zväčša len isté štylistické úlohy. Nadväzuje a udržuje kontakt s hovoriacim a dáva reči osobné prifarbenie, vyjadrujúc pritom rozličné citové a spoločenské vzťahy (podstatné meno adresáta vždy istým spôsobom spoločensky zaraďuje a spolu s pripojeným prívlastkom ho hodnotí).⁶ Vynechanie oslovenia môže byť príznakové a vyjadruje menej vľúdny alebo osobný vzťah k adresátovi, prípadne i jeho prezieranie (*Vitaj, Ondrej! / Vitaj! — Vitajte, tetka! / Vitajte!*). Oslovenie malo preto silne

⁶ K problematike oslovenia v spisovnej slovenčine pozri E. Pauliny, *Oslovenie „pane“*, Slovo a tvar III, 1949, 86 n.

konvenčný ráz (*Áno, pán riaditeľ. — Nie, pán riaditeľ. — Prosím, pán riaditeľ. — Ihneď, pán riaditeľ.*). Dnes tento ráz stráca, pretože sa s prestavbou spoločenského zriadenia zjednodušujú spoločenské vzťahy, čo silne zasahuje práve oslovenie.

Osobitné formy oslovenia majú dôverný, hovorový, familiárny, poetizujúci alebo archaizujúci ráz; často charakterizujú ľudovú postavu:

No... k motre... Veď sme ľudia. (Mináč) — Zem, ľaľa, bratku, neklam... (Mináč) — A chlapče, aby som nezabudol... (Hečko) — Ja preda idem, matko, hoci noc je tmavá. (Plávka) — A ako vám zaďakovať, môj hospodáru? (Kukučín) — Otvor knihu, môj otče. (J. Botto) — Koľko pýchy vo tvojej, cáre, bolo reči. (S. Chalupka) — Celú musíš, Stašku, ak ti je život milý. (Bukovčan) — Mamo, hladní sme! (Jančová)

Intonácia môže pridávať osloveniu rozličný ďalší zmysel. Môže vyjadrovať upozornenie, výstrahu, prosbu, výzvu, volanie, vyčítanie, rozhorčenie a vôbec citový „výlev“. V istých prípadoch pokleslo na citoslovce a v modálne klišé.

Upozornenie (zosilnené oslovenie):

Tetka, už som dohnal. (Tajovský) — Páni bratia, pán župan chce mať poradu. (Jégé) — Dievčatá, kto chce ísť so mnou? (Žáry) — Mamo, hladný som! (Urban) — Tristan, mám ti čosi povedať. (Tatarka)

Výstraha:

Frič, nelakuj! (Karvaš) — Matko, chceš dostať? (úzus) — Maričko, Maričko, nezačínaj! (Bukovčan, dialektizmus)

Prošba, výzva:

Mamka, kúp mi to, mamka! (úzus) — Kmotrík, veďže prejdi ďalej. (Mináč) — Chlapci, musíme sa brániť! (Hečko) — Ďuro, hybaj! (Králik) — Žandári, konajte si povinnosť! (Hečko) — Hô, Sivoň, hejk hore, Turoň! (Kukučín)

Volanie:

Lorenzoó, Lorenzoó, hľadajú ťa! (Žáry) — Iľa, kde si? (Timrava) — Zuzka, dojíš? (Jégé)

Vyčítanie, rozhorčenie, zdesenie, prekvapenie, žiaľ:

Ale, chlapče, veď sa poriadnejšie uč! (Kukučín) — Zuzka, čo stojíš? (úzus) — Človeče, majte rozum! (Timrava) — A veď vy ste nekúrili, ľudia boží, — zhíkla a pozrela vyčítavo na matku. (Figuli) — Tatenko, vy ste prišli! (Hečko) — Tetka, tetka, jajbože! (Timrava) — Aeh, moje nebožiatko, akože ťa zabudnem... (Kukučín)

Oslovenie poklesnuté na citoslovce a v modálne klišé:

Jaj, Bože, Bože, to už zato, že bude vojna. (Timrava.) — Kriste pane, no ale takíto babráci... (Karvaš) — A obec, panenanebi, aká sme my obec? (Hečko) — Ježišmárjajozefe, čože si počnem? (Tajovský)

Ta šiel, meno moje, ta medzi mládež. (Tajovský) — Div sa, svete, nehodnikom! (Timrava) — Už je tam! — Pozde, milý drozde... (Hviezdoslav) — Daj sa mi svete! (Urban) — Ale dnes — vládnuť, zodpovedať za veci — pane — to je už iná pesnička. (Karvaš)

Funkčne zatažené oslovenie má sklon byť samostatnou výpoveďou. Je preto otázka, či prípady uvedené pod záhlavím upozornenia, výstrahy, prosby, výzvy a volania nie sú úplnými nominatívmi. Aj intonácia s uzavieracou kadenciou by tomu nasvedčovala (čiarka by tu teda nebola namieste). Polokadencia v prípadoch, ako *Frič, nelakuj!* — *Matko, chceš dostať?* — *Tetka, už som dohnal.* — *Lorenzoó!* — *Mamka, nekúpiš?*, je vlastne antikadencia s osobitným funkčným zatažením a nie pravá polokadencia.

Ďalšie štylistické využitie vložkového oslovenia máme v tzv. rečníckom oslovení (apostrofa: oslovenie neprítomnej osoby, kolektívu alebo neživého javu s patetickým a poetizujúcim prifarbením):

Ej, páni na zámku, to vy dobre vedzte, keď ste jadro vzali, škrupinu si zjedzte! (J. Král) — Darma sa budeš dopytovať, syn slovenský, na mená zástupníkov našich pred vlastou! (Štúr) — Oráčiny, oráčiny, posial som vás čistým zrnom, ale miesto zlatým klasom, zarástli ste býlim, trňom. (Krasko) — Ó, vánky, ó, vetry, zakrúžte mi v povetří! (Žáry) — Ach, zem čierna, otvor sa mi! (Tajovský)

Patetickým sa stáva oslovenie vôbec pri apozičnom pristavení k druhej osobe alebo k inému osloveniu:

Ale ty, dcéra moja, pred ktorou stojí život, ty si odsúdená na dlhé utrpenie. (Jégé) — Vy bití, uhnetení, otcovia, deti, ženy, čujte len mocný hlas! (Hviezdoslav) — Ábel, Ábel, brate, vstaň, zhasla obeť... (Hviezdoslav)

O ZDOMÁCENÝCH A NEZDOMÁCENÝCH CUDZÍCH VLASTNÝCH MENÁCH V SPISOVNEJ SLOVENČINE

Ladislav Dvonč

I

V slovnej zásobe každého jazyka — a teda aj v slovnej zásobe slovenského jazyka a v jeho rámci spisovného jazyka — rozoznávame slová domáceho pôvodu a slová cudzieho pôvodu.¹ Slová cudzieho pôvodu boli do slovenčiny prevzaté z rôznych jazykov, najčastejšie, pravda, z jazykov

¹ Podrobnejšie poučenie o preberaní cudzích slov pozri v článku Jozefa Ružičku, *Prevzaté slová v slovenčine*, Slovenská reč XVI, 1950/1951, 69–77, najmä str. 69–73.

európskych, najmä susedných jazykov. Mnohé prevzaté slová zaradili sa do slovnej zásoby slovenčiny zo stránky fonologickej aj morfolologickej. Takéto slová v sústave dnešnej spisovnej slovenčiny predstavujú už vlastne domáce slová. Veď slová ako napr. *pohan, ruža, almanach, almara, rektor, olej, cieľ, ďakovať, peniaz, ryža, skriňa, šindel, žemľa, potkan, špagát, chýr, jarmok, almužna, jarok, kefa, klobása, klobúk, koč, korbáč* atď. nemajú dnes nijaké znaky, ani fonologické, ani morfolologické, ktoré by ich oddelovali od iných domácich slov. Naproti tomu máme početné slová, ktoré sa prispôbili domácim slovám v malej alebo len v minimálnej miere, ba aj slová, ktoré sa neprispôbili domácim slovám. Takéto prevzaté slová aj v dnešnej spisovnej slovenčine pociťujeme výrazne ako slová odlišné od domácich slov.

My v tejto štúdii chceme preskúmať z prevzatých slov jedine vlastné mená, najmä však zemepisné vlastné mená. Pôjde nám o zistenie, ako sa cudzie vlastné mená udomácňujú v spisovnej slovenčine, teda aký je ich stupeň zdomácnenia.

II

V *Pravidlách slovenského pravopisu*² je na str. 48–52 kapitola Pravopis a výslovnosť cudzích slov. Hovorí sa tu o úplne zdomácnených slovách cudzieho pôvodu, ďalej o menej zdomácnených slovách cudzieho pôvodu a o nezdomácnených cudzích slovách. Ako vidieť z tohto prehľadu, v Pravidlách sa rozdeľujú cudzie slová na tri skupiny, pričom prvá skupina svojím charakterom patrí už z hľadiska dnešného spisovného jazyka do vrstvy domácich slov. To sa konečne ukazuje z určenia tejto skupiny ako zdomácnených slov cudzieho pôvodu. Cudzí slová vo vlastnom slova zmysle sa takto obmedzujú na tzv. menej zdomácnené slová cudzieho pôvodu a na nezdomácnené cudzie slová. Pravda, pri štúdiu cudzích slov neobídeme sa ani bez štúdia otázky, ktoré z cudzích slov sa stali už domácimi, takže skupiny Pravidiel slovenského pravopisu sú aj pre nás základom pre úvahy o cudzích vlastných menách v spisovnej slovenčine.

Úplne zdomácnené slová cudzieho pôvodu – v zátvorkách Pravidlá uvádzajú, že sú to všeobecné podstatné mená a od nich odvodené slová – píšeme podľa Pravidiel podľa zásad slovenského pravopisu, t. j. podľa ich dnešnej slovenskej výslovnosti (napr. *proza, kríza, múza, adresa* atď.). Menej zdomácnené slová cudzieho pôvodu píšeme zväčša tiež podľa zásad slovenského pravopisu (podľa ich slovenskej výslovnosti) a zachovávame len niektoré znaky ich cudzieho, pôvodného spôsobu písania (napr. *bicykel, cynik, dynamit, gyps, exkavátor, koks* atď.). Nezdomácnené cudzie

² Zrevidované vydanie, Bratislava 1957.

slová píšeme pôvodným cudzím pravopisom (napr. *revue, avenue, John Locke, Mickiewicz, Marseille, Mont Blanc, Tajo* atď.).

K úplne zdomácneným slovám cudzieho pôvodu patria podľa Pravidiel — ako sme to už uviedli — všeobecné podstatné mená a od nich odvodené slová. Toto vymedzenie úplne zdomácnených slov cudzieho pôvodu je úzke. Zo slovných druhov pri úplne zdomácnených slovách cudzieho pôvodu sa Pravidlá slovenského pravopisu obmedzujú na podstatné mená. Niet sporu o tom, že tu ide najčastejšie o podstatné mená. Popri podstatných menách patria však do tejto skupiny z iných slovných druhov napr. príslovka *bravo*, z citoslovieč slová *marš, basta, ahoj*. Úplne zdomácnené slová cudzieho pôvodu nie sú teda len podstatné mená, ale aj slová z iných slovných druhov.

Nie je tiež úplne správne, keď sa z podstatných mien za úplne zdomácnené slová cudzieho pôvodu pokladajú iba všeobecné podstatné mená. Aj cudzie vlastné podstatné mená bývajú veľmi často úplne zdomácnené. Takéto názvy konečne Pravidlá samy spomínajú, pravda, na inom mieste. Na str. 52 sa hovorí, že miesto poľského *ł* možno písať obyčajné *l*, napr.: *Ślowacki — Slowacki, Łódź — Lodž*. Podoba *Lodž* predstavuje úplne zdomácnené slovo cudzieho pôvodu, a to vlastné podstatné meno cudzieho pôvodu. Ďalej sa v Pravidlách hovorí (tamže), že miesto srbochorvátskeho *ć* možno písať *č*, napr. *Jagič, Miletič*. Aj podoby *Jagič, Miletič* možno pokladať za úplne zdomácnené podoby cudzích vlastných mien. Konečne Pravidlá uvádzajú na tejže strane túto poučku: „Mená veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk, ako aj mená veľkých riek píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti (*i* a *y* rozlišujeme). Napr.: *Viedeň, Mníchov, Berlín, Paríž, Varšava, Krakov, Londýn, Budapešť, Bukurešť, Atény, Istambul, Rím, Neapol, Štokholm, Rýn, Visla, Volga, Dneper, Dnester, Nil*, podobne *Porúrie*.“ Pretože sa tieto mená píše slovenským pravopisom podľa ich dnešnej slovenskej výslovnosti, ide o zdomácnené slová cudzieho pôvodu. Aj tu zase ide o úplne zdomácnené cudzie vlastné mená. Z tohto určenia vychodí aj to, že nezdomácnené cudzie slová sú síce predovšetkým vlastné mená, ako to uvádzajú Pravidlá slovenského pravopisu, nie však všetky vlastné mená.

Ale nielen uvedené mená patria k úplne zdomácneným slovám cudzieho pôvodu. Patria sem aj mnohé iné vlastné mená. Ďalšie cudzie vlastné mená sa postupne stále viac udomácnujú, priberajú znaky domácich slov. Prechádzajú takto cez menej zdomácnené slová cudzieho pôvodu k úplne zdomácneným slovám cudzieho pôvodu. Ukážeme to podrobnejšie na jednotlivých druhoch vlastných mien. Postupujeme pritom podľa triedení Pravidiel slovenského pravopisu (zrevid. vyd., str. 55—59).

III

A. Mená osôb a živých bytostí

1. Rodné (krstné) mená, priezviská, rodové mená, šľachtické predikáty (prídomky), prezývky a pseudonymy.

Úplne zdomácnené sú početné cudzie rodné (krstné) mená, napr. *Eva, Adam, Peter, Andrej, Štefan, Klára, Katarína, Anton, Jozef, Anna, Magda, Veronika*. Ďalšie rodné mená sa stávajú zdomácnenými. Ako príklad môžeme uviesť meno *Yvette*, ktoré sa u nás už používa v podobe *Iveta* (v tejto podobe ho už zaznamenávajú kalendáre – meno pripadá na 27. mája).

Zriedkavejšie sú úplne zdomácnené cudzie priezviská, ale aj takéto mená existujú. Patrí sem napr. meno *Kalvín*, k zdomácneným môžeme rátať mená *Jagič, Miletič, Popovič* atď., ktoré sme tu už spomínali, ďalej napr. meno *Ezop*, z čínskych mien mená *Sunjatsen, Čankajšek*.³ V súhlase s návrhom tohto článku⁴ mohli by sme aj v spisovnej slovenčine písať ako úplne zdomácnené meno cudzieho pôvodu meno prezidenta Vietnamskej demokratickej republiky *Hočimina*. (Namiesto *Ho-chi-Minh, Ho-Či-Min* a pod.). Ako úplne zdomácnené berieme aj české mená *Ján Hus* a *Ján Amos Komenský* (namiesto: *Jan Hus, Jan Amos Komenský*).

2. Národné a kmeňové mená; obyvatel'ské mená utvorené od vlastných zemepisných mien.

Z cudzích zdomácnených slov patria sem napr. *Francúz, Švajčiar, Maďar, Poliak, Angličan, Holanďan, Flám, Valón, Búr* a pod.

3. Mená zvierat.

Pri menách zvierat je pomerne málo slov úplne alebo čiastočne zdomácnených, ktoré by boli vlastnými menami. Možno sem snáď rátať meno psa *Lord*.

4. Mená zosobňujúce (personifikujúce) niektoré zjavy, najmä mená nadprirodzených, alegorických a rozprávkových bytostí, božstiev, prenesené pomenovania biblických bytostí a pod.

Úplne zdomácnenými vlastnými menami cudzieho pôvodu sú z tejto skupiny vlastných mien mená *Venuša, Jupiter* (skloňujeme už *Jupiter – Jupitera, Jupiterovi*, nie *Jupiter, Jova*),⁵ *Ježiš*.

³ Takto sa píše aj v spisovnej češtine. Pozri Josef Bartůšek – František Váhala, *Jak v češtině zacházet se jmény z východoasijských jazyků*, Naše řeč 42, 1959, 204–214; str. 207.

⁴ C. m., 209.

⁵ Skloňovanie *Jupiter – Jova, Jovovi* atď. má však naďalej svoje miesto v odborných dielach.

B. Zemepisné mená

1. Názvy nebeských telies a súhvezdí.

K úplne zdomácneným menám patria slová *Venuša, Jupiter* (tu je možné len skloňovanie *Jupiter – Jupitera*), *Merkúr, Saturn, Mars*. Slovo *Mars* je však len čiastočne zdomácnené, pretože cudzí charakter sa zvyrazňuje pri odvodzovaní obyvateľského mena *Martan* s alternáciou *s/t*, ktorá pri domáciach slovách nebýva. Ináč pri skloňovaní sa už nezachováva pôvodný latinský kmeň (*Mars – Martis*); skloňujeme *Mars – Marsu, na Marse*, atď.

2. Názvy dielov sveta, ich častí, krajín, krajov, štátov a ich veľkých správnych oblastí (*krajov, okresov, starých žúp*).

Z názvov svetadielov patria k úplne zdomácneným slovám názvy *Amerika* a *Afrika*.

Z názvov krajov, krajín a pod. sú úplne zdomácnené názvy ako *Bavorsko, Rakúsko, Tirolsko, Gaskonsko, Provensálsko, Moldava* a pod. Zdomácnenie tu šlo nielen prepisom mena do slovenčiny (napr. *Gascogne*), ale aj pridaním domácej odvodzovacej prípony (*Gaskonsko*). Zdomácnené sú však aj slová, pri ktorých sa neuplatňuje odvodzovanie, napr. *Rus (Biela Rus, Haličská Rus, Červená, Kijevská, Podkarpatská Rus)*, *Ukrajina, Balkán, Čína, Tunis, Sudán, Irán, Irak* a pod. Pravidlá slovenského pravopisu o zdomácnených cudzích názvoch krajov, krajín atď. nehovoria. Hovoria však o nezdomácnených cudzích názvoch krajov. Podľa Pravidiel (str. 51–52) nezdomácnené cudzie slová sú predovšetkým vlastné mená, a to osobné a zemepisné, najmä mená vzdialenejších alebo menej známych miest, krajov, riek, a vrchov, napr. *Reykjavík, Göteborg, Marseille, Le Havre, New York, Washington, Wall Street, Helsinki, Tübingen, Göttingen, Edinburg, Zürich, Tbilisi, Provence* (ale *Provensálsko, provensalský, provenšalčina*), *Gascogne* (ale *gaskonský*), *Tajo, Quadiana, Guadalquivir, Seina, Loira, Mont Blanc, Chile* (ale *čilský*). Nezdomácnené sú teda mená vzdialenejších alebo menej známych krajov. Ak túto poučku Pravidiel obrátime, môžeme povedať, že zdomácnené slová cudzieho pôvodu sú zase mená bližších alebo známejších krajov (a tak aj bližších alebo známejších miest, riek a vrchov). Skutočne, ako to náš výpočet ukazuje, takéto názvy krajov, ktoré predstavujú už zdomácnené názvy, aj existujú.

Tu treba osobitne upozorniť na jednu skutočnosť. Názvy krajov z európskeho kontinentu sa bežne používajú v zdomácnenej podobe a nebadáme snahu nahrádzať takéto zdomácnené názvy pôvodnými názvami. Sotva kto by žiadal používať názvy *Bayern* alebo *Sachsen* namiesto názvov *Bavorsko, Sasko*. Iná je však situácia pri názvoch z afrického alebo ázijskeho kontinentu. Aj z tejto oblasti sú početné názvy krajov a krajín úplne zdo-

mácnené, napr. *Irak, Irán, Sudan, Čína* atď. Mnohé názvy afrických a ázijských krajín však vytvorili ich európski dobyvatelia. Európania bežne používali tieto nové „európske“ názvy namiesto pôvodných domácich názvov. V súvislosti s oslobodzovaním sa jednotlivých afrických a ázijských národov a s utváraním samostatných nezávislých afrických a ázijských štátov dochádza aj k obnovovaniu pôvodných, domácich názvov. Tak napr. namiesto názvu *Zlatonosné pobrežie* používame dnes názov *Ghana*. Na rozdiel od týchto názvov treba rozlišovať pôvodné africké a ázijské názvy, ktoré sme prevzali prostredníctvom niektorého európskeho národa. Ide o mená zapísané po anglicky, francúzsky a pod. (anglickým, francúzskym pravopisom a pod.). My sme názvy prebrali v takejto pravopisnej podobe, vyslovovať sme ich však začali nie po anglicky, francúzsky atď., ale po slovensky, čím sme sa ešte viac odchyľili od pôvodného znenia názvu (nepresnosť tu už mohla byť v príslušnom „európskom“ prepise). Oprávnená snaha zaviesť pôvodné názvy namiesto „európskych“ názvov vedie však k nenáležitej snahe zavádzať pôvodné znenie aj pri iných názvoch krajín a krajov, kde sa už dávno vžil a ustálil upravený zdomácnený názov (aj keď naprosto nezodpovedá pôvodnému zneniu mena). Máme tu na mysli zavádzanie názvov *Súdán, Irán, Irak* atď., pre ktoré by sme mohli uvádzať početné príklady zo stránok našej dennej tlače. Podľa nášho názoru tento postup je nesprávny a svedčí o chybnom prístupe k otázke cudzích slov v slovenčine (ako aj vôbec cudzích slov v jazyku). V jazyku musíme rozlišovať názvy, ktoré úplne zdomácnili, od názvov, ktoré nezdomácnili. Pri názvoch, kde existuje zdomácnená aj nezdomácnená podoba, sa obe podoby používajú v osobitných prípadoch. Nemožno tu však priamočiaro vyžadovať vo všetkých prípadoch používanie pôvodného, originálneho názvu, najmä ak uvážime skutočnosť, že v nijakom prípade nemôžeme na sto percent vyžadovať pôvodnú výslovnosť.⁶ Pravidlá slovenského pravopisu na str. 52 pri výklade o nezdomácnených cudzích slovách výslovne pripomínajú, že „mená veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk, ako aj mená veľkých riek píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti (*i* a *y* rozlišujeme), napr. *Viedeň, Mníchov, Berlín, Paríž, Varšava, Krakov, Londýn, Budapešť, Bukurešť, Atény, Istambul, Rím, Neapol . . . , Visla, Volga, Dneper, Dnester, Níl*, podobne *Porúrie*“. Aj keď Pravidlá tu hovoria iba o menách veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk a o menách veľkých riek (o týchto názvoch hovoríme ďalej), k príkladom dodávajú aj názov

⁶ Presvedčivo to ukazuje Vilém Mathesius, *K výslovnosti cizích slov v češtině; Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, 110–129, najmä str. 112 a n. Pozri aj Štefan Feciar, *O fonologickom hodnotení samohláskových skupín v cudzích slovách*, Slovenská reč XIII, 1947/1948, 72–86; str. 72–73.

kraja *Porúrie*, čo ukazuje, že Pravidlá sú aj za používanie zdomácnených názvov krajov a krajín. Pre používanie pôvodných, originálnych názvov krajov a krajín (a rovnako aj miest) platí poznámka Pravidiel na tejže strane: „Pri adresách do cudziny píšeme meno miesta pravopisom príslušného cudzieho jazyka. Meno štátu je dobre udať dvojjazyčne, napr. *Švédsko – Sverige, Švajčiarsko – Suisse*.“ Priamočiare zavádzanie pôvodných názvov namiesto zdomácnených podôb pokladáme z jazykovedného hľadiska za pochybené.

Skutočnosť, že sa používajú aj zdomácnené podoby *Sudan, Irán, Irak* a pod., nás nijako neprekvapuje. Veď ide tu o názvy krajín a krajov, ktoré sú k nám „bližšie“ a s ktorými sme mali a máme styky (máme tu na mysli styky Európanov s ázijskými a africkými krajinami). Pri častejšom používaní cudzích slov musí totiž vždy dochádzať k ich prispôsobovaniu k preberajúcemu jazyku. Pri vyžadovaní pôvodných názvov *Súdán, Irán* a im podobných názvov sa okrem iného zabúda na skutočnosť, že tu ide o slová s dvoma dĺžkami, ktoré nasledujú bezprostredne za sebou. V spisovnej slovenčine, v ktorej platí rytmický zákon, nemáme oporu pre existenciu dvoch jednoduchých dĺžok v rámci jednej morfémy, v tomto prípade korenej morfémy. Výslovnosť slov *Súdán, Irán* s dvoma dĺžkami bezprostredne vedľa seba je preto pre každého Slováka veľmi neprirozená a snažíme sa jej vyhnúť eliminovaním niektorej z dĺžok. Preto je celkom pochopiteľná úprava týchto slov na podoby *Súdán* alebo *Sudan, Irán*, v ktorých sa už rytmický zákon neporušuje. Je dostatočne známe, že kvantita sa v prevzatých slovách nezachováva presne podľa pôvodného stavu, ale sa rozlične mení. Niekedy pôvodná kvantita zaniká, kým v iných slovách zase kvantita oproti pôvodnému jazyku pribúda (porov. poslednú úpravu slovenského pravopisu, keď sa zaviedli podoby *filológia, agronómia, antológia* atď. namiesto starších podôb *filologia, antologia, agronomia*). Vývinová perspektíva dáva jednoznačne za pravdu vždy skôr snahe jazyka prispôbiť cudzie slová domácim slovám, než snahe udržiavať za každú cenu, aj za cenu násilnosti a neprirodenosti, pôvodné alebo približne pôvodné znenie.

Veľa zmätku je na stránkach dennej tlače pri písaní názvu ázijskej krajiny *Burma*. Popri podobe *Burma* stretávame sa tu aj s podobou *Barma* a *Birma*. Nech je akokoľvek, pre nás je viac-menej irelevantné, či príslušný názov je *Burma, Barma* a či *Birma*. Pre správne znenie tohto mena nemáme vôbec nijaký cit. Ak sa však máme rozhodnúť pre niektorú z uvedených podôb, treba brať do úvahy skutočnosť, že u nás sa už oddávna zaužívala a vžila podoba *Burma*. Preto bude správne, ak sa tento názov bude jednotne používať aj naďalej a zamedzí sa tak ďalší chaos pri používaní názvu tejto krajiny.

Z amerických názvov názov *Mexiko* vyslovujeme s *ks*, hoci podľa pôvodnej výslovnosti by sa žiadala výslovnosť *Mechiko*. Oficiálny názov štátu je *Unidos Stados Mexicanos*. Ide teda o španielsky názov; v Mexiku je oficiálnym jazykom španielčina. Napriek pôvodnej výslovnosti *Mechiko* nemožno pokladať za nesprávnu výslovnosť *Meksiko*, ba práve naopak, u nás má takáto výslovnosť svoju oprávnenosť. Slovo hodnotíme ako zdomácnené, a to ako menej zdomácnené slovo, pretože sa tu v pravopise zachováva písmeno *x* (podobne ako napr. aj pri osobnom mene *Alexander*).

Nazdávame sa, že proces zdomácňovania sa v krátkom čase zreteľne prejaví aj pri ďalších zemepisných názvoch krajov a krajín mimo Európy.

Tak napr. môžeme predpokladať, že názov *Ghana* sa graficky upraví na *Gana*. Pre nás totiž spoluhláska *h* v slove *Ghana* nemá nijaké opodstatnenie, pretože v slovenčine sa spoluhláska *h* po veľárnej spoluhláske *g* nevyskytuje. Pretože v slove *Ghana* spoluhlásku *h* nevyslovujeme, bude celkom oprávnená zmena pravopisu *Ghana* na *Gana*.

Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú ako nezdomácnený názov cudzieho pôvodu názov z americkej pevniny *Chile*. Z hľadiska fonologického názov nemá znak cudzosti (vyslovujeme *Čile*, teda so spoluhláskami a samohláskami, ktoré sú v spisovnej slovenčine), naproti tomu má znak cudzosti z hľadiska morfológického (slovo je totiž nesklonné). Hoci sa tu vyžaduje pôvodný pravopis (*Chile* — so začiatočným *ch*), derivát tohto slova, prídavné meno *čilsky*, má sa už písať podľa slovenského pravopisu, teda s písmenom *č* a dlhým *í*. Nazdávam sa, že aj názov *Chile* by sa dal patrične upraviť do spisovnej slovenčiny. Podľa prídavného mena *čilsky* môžeme utvoriť aj podstatné meno *Čilsko* s príponou *-sko*, ktorou sa tvoria názvy krajov a krajín. Takto používame aj iné názvy, napr. *francúzsky* — *Francúzsko* (nie *Francia*), *albánsky* — *Albánsko*, *rumunský* — *Rumunsko*, *maďarský* — *Maďarsko*, *talianky* — *Talianko* atď. Spisovná slovenčina síce nepripúšťa tvorenie názvov na *-sko* v takej širokej miere ako čeština (porov. *Československo*, *Rožnovsko* atď.), kde sa takto môžu tvoriť nielen názvy veľkých krajín, krajov, ale dokonca aj názvy krajov a okresov, ba aj obvodov miest a obcí, jednako sa aj v slovenčine bežne tvoria príponou *-sko* názvy väčších oblastí, krajín a veľkých krajov. Nazdávam sa preto, že nič neprekáža tomu, aby sme prijali podobu *Čilsko*, ktorou by sa odstránili ťažkosti pri používaní podoby *Chile* (nesklonné slovo).

Z ďalších amerických názvov bolo by podľa našej myšlienky možné takto zdomácníť (z hľadiska skloňovania) názov *Peru*, ktorý rovnako ako názov *Chile* je nesklonný. Treba tu vyjsť z podoby prídavného mena *pe-*

ruánsky.⁷ Analogicky podľa tvorenia *japonský – Japonec – Japonsko* môžeme tvoriť aj *peruánsky – Peruáнец – Peruánsko*. Podoba *Peruánsko* by zase mala tú výhodu, že by sa ňou nahradila nesklonná podoba *Peru*.

3. *Názvy útvarov členitosti povrchu zemského (ostrovov, polostrovov, horstiev, vrchov, rovín, nížín a pod.)*.

Aj v tejto skupine mien môžeme uviesť príklady na úplne zdomácnené alebo menej zdomácnené vlastné mená cudzieho pôvodu, napr. *Cejlón, Kréta, Krym, Himalája* resp. *Himaláje*. O slove *Himalája* písal som v osobitnom článku.⁸ Ukazujem, že zavedenie podoby *Himaláje*, s ktorou sa často stretávame, je prejavom dôslednejšieho zaradenia slova medzi názvy horstiev aj z hľadiska gramatického čísla (v prevažujúcom počte prípadov sú názvy horstiev pomnožnými podstatnými menami), teda prejavom úplného zdomácnenia tohto cudzieho názvu.

Podobne sa nazdávam, že namiesto názvu *Tchaj-wan* sa jednoznačne zavedie podoba *Tajvan*, s ktorou sme sa už konečne stretávali na stránkach zemepisných učebníc, ba aj na stránkach dennej tlače. Ponajprv pri zdomáčňovaní tohto názvu sa v spisovnej slovenčine odstraňuje skupina spoluhlások *tch*. Je síce pravda, že v spisovnej slovenčine sa na začiatku slova vyskytuje spojenie *tch*, ale má celkom výnimočný ráz (je v slove *tchor*). Nášmu pravopisu je tiež cudzie oddeľovanie jednotlivých slabík pomocou spojovníka. Preto nás neprekvapuje skutočnosť, že sa meno často píše bez spojovníka. Pre takýto postup máme konečne oporu v niektorých zemepisných názvoch, ktoré sa už tradične píšu bez spojovníka. V cit. článku J. Bartůška a F. Váhalu o menách z východoázijských jazykov⁹ sa uvádzajú názvy *Peking* a *Tiencin* ako príklady na názvy, ktoré sa tradične píšu bez spojovníka. V týchto prípadoch ide o zdomácnené podoby cudzích názvov miest. Nazdávame sa, že tento postup môžeme uplatniť nielen pri úplne alebo čiastočne zdomácnených cudzích vlastných menách miest, ale aj pri zdomácnených čínskych názvoch z iných druhov vlastných mien. Ďalej je rovnako pochopiteľné, že dvojité *w*, s ktorým sa stretávame v spisovnej slovenčine len v nezdomácnených cudzích slovách, sa mení na obyčajné *v*, ktoré je bežné v slovenskom pravopise. Zavedením podoby *Tajvan* sa odstráni nežiadúca nejednotnosť pri terajšom písaní tohto názvu.

4. *Názvy vodstiev (oceánov, morí, zálivov, riek, potokov a pod.)*.

V tejto skupine vlastných mien máme početné zdomácnené vlastné

⁷ Z podoby *peruánsky* sa vychodí aj pri tvorení mužského obyvateľského podstatného mena. Pozri Ladislav Dvořák, *Peruán?*, Slovenská reč XXIV, 1959, 124–125.

⁸ *Himalája či Himaláje?* Slovenská reč XXIV, 1959, 285–287.

⁹ C. m., 205.

mená cudzieho pôvodu. Patria sem slová ako napr. *Atlantík, Volga, Dneper* a pod. Pravidlá slovenského pravopisu, ako sme sa už zmienili, na str. 52 výslovne uvádzajú, že mená veľkých riek píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti. Z názvov vodstiev uvádzajú ako príklady názvy *Rýn, Visla, Volga, Dneper, Dnester* a *Nil*. Ide tu o názvy európskych riek a názov africkej rieky (*Nil*). Pravidlá sa teda v tomto prípade neobmedzujú na európske názvy, ale celkom správne rátajú k zdomácneným názvom aj názvy z iných kontinentov. Na to ukazuje už aj samotná formulácia poučky; hovorí sa tu o „menách veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk“ (teda len z Európy), ale o „menách veľkých riek“ (tu nie je obmedzenie na Európu). Pravidlá slovenského pravopisu okrem toho aj na str. 48 spomínajú pri menej zdomácnených slovách cudzieho pôvodu názvy *Nil* a *Rýn*.

Podľa nášho názoru v zdomácnenej podobe môže sa používať aj názov čínskej rieky *Jangcekiang*. Nazdávam sa, že tu nie je potrebné trvať (podobne ako pri názve *Tajvan*) na prísnom prepise *Jang-c'-ťiang*, ako sa to uvádza v cit. článku J. Bartůška a F. Váhalu.¹⁰ Podobne ako pri prepise z azbuky do latinky aj pri prepise z čínštiny bude potrebné rozlišovať bežný prepis a odborný prepis pre vedecké diela. Treba uvážiť najmä skutočnosť, že písanie odsuvníkov (pozri písanie slabiky *c'*) vytvára tu len dojem istej orientálnej exkluzívnosti, sotva však môže prispieť k nejakému správne vyslovovaniu týchto mien u nás. V bežnom prepise by sme s odsuvníkom nemali pracovať. Tým menej možno ho uplatňovať pri úplne alebo menej zdomácnených čínskych vlastných menách.

5. *Názvy ľudských sídel (osád, miest), ich častí, ulíc, námestí, nábreží, záhrad, cintorínov, mostov, ciest, významných stavieb, častí chotárov, polí a pod.*

Názvy osád a miest predstavujú bohatú skupinu úplne alebo menej zdomácnených slov cudzieho pôvodu.

Ponajprv patria sem názvy z európskeho kontinentu. Pravidlá slovenského pravopisu na str. 52 hovoria, že mená veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti, pričom však *i* a *y* rozlišujeme. Pravidlá uvádzajú príklady *Viedeň, Mníchov, Berlín, Paríž, Varšava, Krakov, Londýn, Budapešť, Bukurešť, Atény, Istanbul, Rím, Neapol, Štokholm*. K takýmto menám patria pochopiteľne aj mená ako *Brusel, Lisabon, Florencia, Turín, Lvov, Kijev, Osvienčim, Lodž* atď.

¹⁰ Tamže.

Nazdávame sa tiež, že k týmto úplne alebo menej zdomácneným európskym miestnym názvom cudzieho pôvodu bude treba pripojiť ďalšie mená. Ponajprv by sem mal patriť názov *Helsinki*. Už doterajšie skúsenosti ukazujú, že názov sa postupne stáva celkom zdomácneným. Vieme, že sa tento názov nepoužíva ako nesklonné slovo, ale sa skloňuje. Skloňuje sa ako podstatné meno ženského rodu, a to ako pomnožné podstatné meno. Slovo sa zhodnotilo ako pomnožné, čo je aj pochopiteľné, pretože v slovenčine sú medzi vlastnými menami obcí veľmi početne zastúpené pomnožné podstatné mená.¹¹ Zdomácnovanie sa prejavuje aj v tom, že namiesto tvorenia gen. plur. bez prípony zdĺžením kmeňa (*Helsínk*), čo je tvorenie typické pre cudzie slová, sa začína čoraz viac uplatňovať tvorenie s vkladnou dvojhláskou *ie* (*Helsiniek*). Na nesprávnosť tvorenia tvaru *Helsiniek* (z hľadiska platných Pravidiel slovenského pravopisu, ktoré na str. 184 výslovne uvádzajú: *Helsinki*, *-ínk*, ž. pomn.) je preto potrebné osobitne upozorňovať.¹² To ukazuje, že slovo je na najlepšej ceste k úplnému zdomácneniu, čo povedie nakoniec k potrebe zmeniť jeho pravopis, teda zmeniť podobu *Helsinki* na podobu *Helsinki*. Skloňovanie *Helsinki* – *Helsínk*, resp. *Helsiniek*, *Helsinkiám* atď. ukazuje, že koncové *-i* sa musí brať ako pádová prípona nom. plur. podstatných mien vzoru „žena“. V spisovnej slovenčine píšeme však túto príponu vždy s tvrdým *y*. Preto navrhujeme písať *Helsinki*. – Z ďalších európskych názvov prechádza medzi zdomácnené názvy názov škótskeho mesta *Edinburgh*. (Pravidlá ho uvádzajú ako príklad na nezdomácnené cudzie slová – pozri str. 52.) Nezachováva sa tu totiž prísne ani anglická výslovnosť tohto mena, ale ani originálna škótska (*Edinborough*), s ktorou sa stretávame u niektorých ľudí lepšie oboznámených so situáciou vo Veľkej Británii. U nás sa pri výslovnosti názvu *Edinburgh* uplatňuje akoby nemecká výslovnosť tohto mena s výslovnosťou koncového *-burg*. Podľa výslovnosti navrhujeme písať názov tohto mesta ako *Edinburg*. – Medzi nezdomácnenými cudzími slovami uvádzajú Pravidlá na str. 52 aj názov švajčiarskeho mesta *Zürich*. Vplyvom češtiny sa u nás dosť často používa podoba *Curych* (stretávame sa s ňou v poslednom čase najmä na stránkach bratislavského Večerníka, sem-tam však aj na stránkach Pravdy). Táto podoba je v spisovnej slovenčine len čiastočne správna. Bolo by možné prijať prepis *Z* na *C* a zavedenie fonémy *u* namiesto cudzej fonémy *ü*. V spisovnej slovenčine sa totiž fonéma *ü* nahradzuje alebo fonémou *u* (napr. *rezumovať*, *busta*), alebo fonémou *i/y* (napr. *byro*, *kostým*). Ná-

¹¹ Vincent Blánár, *Kategória množného čísla*, Jazykovedný zborník IV, 1950, 95.

¹² Pozri: Ladislav Dvonč, *Helsinki – gen. pl. Helsínk, či Helsiniek?* Slovenská reč XX, 1955, 380–381.

mietky vzbudzuje však písanie *y* namiesto mäkkého *i*. Pravidlá slovenského pravopisu totiž na str. 48 výslovne hovoria, že v tzv. menej zdomácnených slovách cudzieho pôvodu sa spravidla zachováva pôvodné písanie *i*, resp. *y* (pravda, nepatria sem príklady *byro*, *byrokracia*). Táto zásada platí nielen pre menej zdomácnené slová cudzieho pôvodu, ale aj pre úplne zdomácnené slová. Ukazuje na to písanie slov *richtár*, *skriňa* atď. Poslovenčenú zdomácnenú podobu mena *Züirich* by sme si teda skôr predstavovali ako *Curich* namiesto *Curych*.

Pravidlá slovenského pravopisu sa zmieňujú iba o menách veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk, ktoré píšeme slovenským pravopisom podľa ich slovenskej výslovnosti. Ale aj niektoré neeurópske názvy sú zdomácnené alebo sa postupom času udomácnujú.

Z ázijských názvov patria sem názvy miest ako napr. *Bagdad*, *Smyrna*, *Bejrut*. Nepokladáme preto za správne, keď sa v našej tlači objavuje niekedy písanie *Beyruth* alebo *Beyrut* (tieto podoby sme čítali v Práci). V spisovnej slovenčine je už ustálené písanie *Bejrut*.

Z afrických názvov majú u nás svoju ustálenú zdomácnenú podobu názvy miest *Káhira*, *Tunis*, *Chartum*. Na stránkach našej tlače stretávame sa najnovšie sporadicky aj s podobami *Túnis*, *Chartúm*; myslím, že sa takto iba zbytočne rozkolísava doterajší stav, čo vzbudzuje u mnohých používateľov jazyka klamné zdanie, že v písaní názvov cudzích miest niet nijakého poriadku.

Svoje výklady o zdomácnovaní niektorých cudzích názvov miest by sme uzavreli takto. Prevzaté miestopisné názvy prejavujú snahu prispôbiť sa systému preberajúceho jazyka rovnako ako všetky iné slová, ktoré sa do jazyka preberajú z cudzích jazykov. Zásadne musíme rozlišovať skupinu prevzatých slov, ktoré sú úplne zdomácnené (sú to tzv. slavizované názvy; vyskytujú sa nielen v spisovnej slovenčine v upravennej, prispôbenej podobe, ale aj v ostatných slovanských jazykoch), skupinu menej zdomácnených slov a konečne slová nezdomácnené, pričom hranice medzi týmito skupinami sú plynulé. Dôsledne používať pôvodné názvy namiesto zdomácnených názvov je zásadne chybné a pomýlené.¹³ Za pomýlenú treba však pokladať aj snahu nepripúšťať v nijakom prípade zdomácnovanie cudzích zemepisných názvov, najmä ázijských, afrických, austrálskych a amerických. V starších obdobiach nášho jazyka bolo len prirodzené, že sa slavizovali názvy európskych kultúrnych stredísk a miest, s ktorými Slovania prichádzali najčastejšie do bezprostredného styku. V dnešných časoch, keď sú si národy v dôsledku nebyvalého technického pokroku stále bližšie a bližšie (svet sa akoby „zmenšuje“), je len

¹³ Na takýto krikľavý prípad som upozornil v článku *Písanie mien cudzích miest v učebniciach zemepisu*, Slovenská reč XIX, 1954, 149–151.

prírodné, že kultúrnymi strediskami a vôbec mestami, s názvami ktorých prichádzame do styku, sú nielen európske mestá, ale aj mestá z iných kontinentov. Postupovali by sme proti vývinovým zákonitostiam nášho jazyka, keby sme sa bránili prispôsobovaniu a zdomáčkňovaniu názvov rozličných neeurópskych miest.

C. Názvy pamätných a významných dní a sviatkov

Tieto názvy sa u nás bežne prekladajú, napr. *Deň nezávislosti* (v USA).

D. Pomenovania významných dejinných udalostí

Aj takéto názvy používame v preklade, napr. *Veľká francúzska revolúcia*, *Veľká vlastenecká vojna*, *Veľká októbrová socialistická revolúcia*, *Parížska komúna* atď. V týchto názvoch nebývajú slová, ktoré sa používajú len ako vlastné mená, preto tu neprichodí otázka zdomáčkňovania cudzích vlastných mien.

E. Názvy umeleckých diel, dôležitých písomností (dokumentov), najmä historických, názvy kníh, časopisov, článkov, básní a pod.

Názvy umeleckých diel, kníh, článkov, básní a pod. sa bežne prekladajú tak, ako sa prekladajú celé knihy, články alebo básne: *Vojna a mier*, *Bratia Karamazovci*, *Trh márnosti*, *Sága rodu Forsytovcov*, *Islandský zvon*, *Figarova svadba*, *Síla osudu*, *Cár a tesár*, *Čarostrelec*, *Blúdiaci Holanďan*, *Cavalier s ružou*, *Nápoj lásky* a pod. Podobne sa prekladajú názvy dôležitých písomností, napr. *Zlatá bula sicílska*, *Kutnohorský dekrét*, *Charta Spojených národov*. Neprekladajú sa iba také názvy literárnych diel, základom ktorých je tzv. lexikálny citát.¹⁴ Napr. názov *Quo vadis?* je lexikálnym citátom z latinčiny už aj v poľštine; preto sa zachováva tento názov pri preklade z poľštiny do ktoréhokoľvek jazyka, a teda aj do slovenčiny. Neprekladajú sa tiež názvy pápežských encyklik, napr. *Quadragesimo anno*, *Humani generis* a pod. Pápežské encykliky, ako je známe, dostávajú svoj názov podľa začiatočných slov; pretože encykliky sú vydávané v latinskom jazyku, sú aj ich názvy v tomto jazyku. Ide tu tiež o lexikálne citáty.

Názvy časopisov sa ponechávajú v pôvodnej podobe, takže majú — ako to už uvádza V. Mathesius na cit. mieste — povahu lexikálnych ci-

¹⁴ K termínu pozri V. Mathesius, c. m. 111. V poznámke Mathesius hovorí, že povahu cudzojazyčných lexikálnych citátov majú popri cudzích vlastných menách osobných a miestnych aj cudzojazyčné názvy duševných výtvorov (literárnych diel, hudobných diel, novin atď.). Toto konštatovanie platí, pokiaľ sa cudzojazyčné názvy neprekladajú.

tátov, napr. *New York Herald Tribune*, *Trud*, *Krasnaja Zvezda*, *Komsoľskaja Pravda*, *Trybuna Ludu*, *Paris Soir*, *Evening Standard*, *Guardian*, *Le Monde*, *L'Humanité*. Je to aj pochopiteľné: časopisy, najmä noviny, sa v absolútnej väčšine prípadov vydávajú len v jednom jazykovom znení. Preto používame ich pôvodné názvy bez akejkoľvek zmeny a preklad používame nanajvýš ako vysvetlenie pre menej informovaných čitateľov, napr. *Paris Soir* = *Parížsky večerník*, *Ženminžibao* = *Ludový denník* a pod. Pokiaľ nejaký časopis vychádza vo viacerých jazykoch, vtedy sa uvádza podľa príslušného jazykového znenia, napr. *Novoje Vremia* – *New Times* – *Nová doba* atď.

Pravidlá slovenského pravopisu sa v skupine názvov umeleckých diel, dôležitých písomností atď. zmieňujú (v poznámke) aj o názvoch jedinečných dopravných prostriedkov a o menách niektorých výrobkov, chápaných ako značky. Názvy jedinečných dopravných prostriedkov sa zvyčajne prekladajú, napr. *Lietajúci Škôt*, rozličné názvy výrobkov, strojov, liekov, potravín atď. sa neprekladajú, napr. *Mečta*, *Explorer*, *Vanguard* a pod. Pravda, ak sa cudzí výrobok vo väčšom množstve predáva u nás, je nesporne výhodnejšie a správnejšie názov preložiť. Je samozrejmé, že názvy výrobkov, pomenované podľa mien osôb alebo miest, sa nemenia, napr. rádio *Stradivari*, *Rossini* (výrobky z NDR), autá *Volga* (SSSR), *Varšava* (Poľská ľudová republika) a pod.

F. Pomenovania jedinečných (najmä najvyšších) úradov, verejných inštitúcií, ústavov, knižníc, múzeí, súdov, divadiel, nemocníc, škôl ap.

Tieto názvy sa bežne prekladajú, napr. *British Museum* = *Britské múzeum*, *Národné zhromaždenie* (vo Francúzsku), *Spolkový snem*, *Štátna rada Poľskej ľudovej republiky*. S výraznejšou snahou ponechávať pôvodné názvy aj v slovenčine stretávame sa najmä pri názvoch parlamentov. Máme na mysli ponechávanie názvov ako *Rigsdag*, *Reichstag* a pod. Názov sa môže ponechávať na dosiahnutie príslušného „ovzdušia“, neraz snáď ide skôr o to, že prekladateľ nevie vhodne preložiť príslušný názov. Ak napríklad názov *Reichstag* prekladáme ako *Ríšsky snem*, nezdá sa nám tu slovo *ríšsky* použité nevhodne. Slovo *ríša* má totiž význam väčšieho štátu, takže použitie tohto slova v súvislosti s Nemeckom nás neprekvapuje. Väčšie rozpaky by však vzbudilo prekladanie dánskeho názvu *Rigsdag* ako *Ríšsky snem*; tu je skôr namieste preklad pomocou prídavného mena *národný* alebo *štátny* (*Národný snem*, *Štátny snem*). Ťažkostiam sa prekladateľ vyhýba tak, že slovo jednoducho preberie ako lexikálny citát a neprekladá ho. Takéto slová sa postupom času stávajú všeobecnými podstatnými menami.

Názvy ministerstiev sa bežne prekladajú. Ako lexikálne citáty sa používajú prenesené pomenovania ministerstiev alebo najvyšších vládných úradov, ako napr. *Quai d'Orsay* (= francúzske Ministerstvo zahraničných vecí), *Downing Street* (= britské Predsedníctvo vlády).

G. Názvy štátnych, národných, komunálnych, družstevných a i. podnikov a závodov

Pokiaľ sa u nás uvádzajú cudzie názvy tohto druhu, najčastejšie sa prekladajú, napr. *Červený proletár*. Ako lexikálne citáty sa používajú názvy veľkých amerických petrolejárskych podnikov, napr. *Vacuum Oil Company*, *Texas Oil Company* a iných „... *Oil Company*“. Nezdomácnenými cudzími slovami ostávajú aj názvy cudzích leteckých spoločností, napr. *Aeroflot*, *Lufthansa*, cestovných kancelárií, napr. *Inturist*, tlačových kancelárií, napr. *Associated Press*, *France Presse*, *United Press* atď.

H. Názvy spolkov, združení, spoločností, sväzov, politických strán, športových organizácií a pod.

Názvy spolkov, združení, spoločností, sväzov sa bežne prekladajú z jazyka do jazyka, napr. *Bezpečnostná rada*, *Organizácia Spojených národov*, *Červený kríž*, *Organizácia amerických štátov* a pod.

Najnovšie stretávame sa však s ponechávaním pôvodných názvov niektorých ázijských a afrických politických strán. Ako lexikálne citáty používajú sa názvy ako *Masjumi* (politická strana v Indonézii), *Cherut*, *Mapaj* (v Izraeli), *Neo Lao Haksat* (v Laose), *Neo Destúr* (v Tunise) a pod. Takýto postup na stránkach našej tlače sotva možno schváliť. Pre každého bežného čitateľa novín sú to totiž prázdne slová, ktoré nič neznamenajú. Prinajmenej je tu potrebné vysvetlenie, o akú politickú stranu ide, aký je jej program, ciele a pod. Neodporúčame pokračovať v tomto smere, aj keď — ako sa dá — príslušné názvy majú obrazný charakter.

Názvy športových organizácií sa používajú ako lexikálne citáty, napr. *Vorwärts Lipsko*, *Real Madrid*, *Rotation Babelsberg*, *Šachťor Stalino*, *Crvena zvezda Belehrad*, *Burevestnik Tbilisi*, *Vörös Lobogó Budapešť* a pod. Názvy najvyšších športových organizácií sa však prekladajú, napr. *Medzinárodná federácia vysokoškolského športu*, *Medzinárodná ľahkoatletická federácia* a pod.

Ch. Názvy akcií, sjazdov, súťaží, cien, radov

Z názvov športových podujatí je zaužívaný lexikálny citát typu *Tour de ...* podľa vzoru francúzskych cyklistických pretekov *Tour de France*.

Podobne je zaužívaný lexikálny citát *Grand Prix*. Ale aj tu je ináč bežné prekladanie, ako napr. *Okolo NDR* (cyklistické preteky), *Medzinárodná konferencia na obranu detí* a pod.

IV

Podľa Pravidiel slovenského pravopisu (str. 51–52) nezdomácnenými cudzími slovami sú predovšetkým vlastné mená, a to osobné a zemepisné mená. Prehľad všetkých vlastných mien, ktorý sme tu podali, ukazuje, že v spisovnej slovenčine sa ako nezdomácnené cudzie slová, najmä ako tzv. lexikálne citáty z cudzích jazykov, používajú aj iné vlastné mená; používajú sa, pravda, v miere omnoho menšej.

Na záver tejto našej štúdie možno konštatovať, že cudzie vlastné mená sa v spisovnej slovenčine používajú ako nezdomácnené, čiastočne zdomácnené alebo úplne zdomácnené slová. K nezdomácneným cudzím slovám nepatria z vlastných mien len osobné a zemepisné mená, ako sa to uvádza v Pravidlách, ale aj niektoré iné vlastné mená. K úplne zdomácneným slovám cudzieho pôvodu nepatria len všeobecné podstatné mená a od nich odvodené slová, ako sa to uvádza v Pravidlách; patria sem aj niektoré vlastné mená. Okrem osobných mien patria sem niektoré zemepisné názvy. Ukázali sme, že v slovenčine je viac úplne a čiastočne zdomácnených cudzích vlastných mien, než sa to uvádza v Pravidlách, ba že takýchto úplne alebo čiastočne zdomácnených cudzích vlastných mien v spisovnej slovenčine pribúda. Okrem toho sme vyslovili námietky proti nenáležitým snahám o zavádzanie pôvodných, teda nezdomácnených podôb vlastných mien (ide najmä o názvy krajín, krajov a miest) namiesto vžitých zdomácnených podôb takýchto vlastných mien.

DISKUSIE

O HLASOVEJ VÝCHOVE

Ján Stanislav

Dnešný náš život si vyžaduje výskum a prácu v takých odvetviach kultúry, v ktorých sa prv u nás nepracovalo. Medzi nimi je výskum spevu metódami experimentálnej fonetiky a na fonetike jazyka založená vokálna pedagogika, resp. výchova v odbore umeleckého spevu. Dnes sa vo vokálnej pedagogike uplatňujú zásady realizmu, celostnej vokalizácie a národnej formy, založenej na špecifických artikulačných a akustických hodnotách patričného národného jazyka. Tu aj experimentálna fonetika dostala nové úlohy, ktoré prv nemala. Preto v SSSR je fonetický ústav na každom konzervatóriu a preto je pri fonetickom kabinete Československej akadémie vied v Prahe osobitná komisia pre výskum spevu. U nás sa toto všetko tiež bude musieť udomáčniť, ak chceme ísť s duchom doby, oveľa náročnejšej a kultúrnejšej, ako bola tá, ktorú sme prežili. Táto úloha je u nás neobyčajne ťažká preto, lebo náš umelecký spev nemá realistické tradície a začal sa budovať v dobe vlády úpadkových smerov v jazykovede i v speváckom umení, t. j. v dobe vlády štrukturalizmu v jazykovede a formalizmu a naturalizmu v umeleckom speve. Tieto smery poškodili i našu jazykovedu a aj spevácke umenie u nás. Jazyk je dorozumievacím prostriedkom aj v speváckom realistickom, nie však formalistickom umení, a aj preto otázka fonetiky v realizme v speve prichádza do popredia záujmu. Komplexom takýchto otázok sa zaoberali sovietske a iné medzinárodné sjazdy. U nás boli konferencie o opere, ale tieto sa — pokiaľ máme možnosť čítať referáty z nich a o nich — týmito otázkami nezaoberali. Spomenuté sjazdy doniesli množstvo pozorovaní rozličných odborníkov a my ich môžeme u nás tvorivo využiť. Obroda speváckeho umenia vyšla z SSSR. Skúsenosti zo sovietskej ruskej a ukrajinskej speváckej školy a opery môžeme znamenite využiť, lebo artikulačná báza ruského a ukrajinského jazyka je nám veľmi blízka, ba v mnohom tá istá. Treba si tu uvedomiť aj niečo z dejín našich národných tradícií. V divadelníctve chodili Bagar a Borodáč do Moskvy napájať sa zo žriedel realistického umenia a vybudovali tak činohru na zdravých základoch. Naši operní činitelia chodili pred vojnou a počas nej do Talianska a najmä do Ríma. Medzi dvoma vojnami nik z nich si však nezašiel do Moskvy, aby videl, ako sa tam buduje realizmus v opere a v ume-

leckom speve vôbec; autor týchto riadkov túto prácu pred vojnou tam videl.

Na Slovensku otázky fonetiky v slovenskom speve zaujímali pokrokových činiteľov, ktorí v časoch druhej svetovej vojny nemali možnosti presadiť svoje požiadavky. Prof. Ján Strelec upozorňoval na nástojčivosť otázky slovenskej opernej javiskovej výslovnosti roku 1940 (Nár. nov., 21. sept.). Prof. Darina Žuravlevová roku 1941 v časopise *Živena* (str. 347) upozorňovala, že „len spevák-praktik sám sa nemôže púšťať do tohto fonetického problému a mal by spolupracovať s vedeckým pracovníkom“. Išlo jej o slovenské spievanie, resp. o slovenský text k hudbe. Poznačila ďalej: „Ale isté je, že na slovenčinu sa krásne spieva, azda najkrajšie po taliančine.“ Zd. Bokesová-Hanáková k tomu výstižne dodala: „Hej, to uznám. Ale máme zlé preklady a naši speváci nevedia slovenčinu v speve správne používať. Také dvojhlásky, vokál *ä* alebo mäkké *l*, to počujete krásne vyspievané len veľmi zriedka.“ Takto videla otázku česká pracovníčka a treba uviesť, že je to pravda, ktorá platí zväčša do dnešných dní. Nejde však pritom len o dvojhlásky, o *ä* a *l*, ale obyčajne o celkovú fonetickú bázu. Bez jej dôsledného uplatnenia na vedeckých základoch slovenská vokálna pedagogika nemôže doniesť vážne výsledky. D. Žuravlevová nadhodila vtedy otázku hlásky *ä* a spoluhláskových skupín. Myslela, že to ostatné je podľa jej úsudku vec kultúry hovoreného slova. Táto je iste základom, na ktorom sa má budovať spievané slovo, ktoré však má aj niektoré špecifické problémy. D. Žuravlevová už vtedy dobre napísala: „Naši speváci zväčša nemajú vypestovaného zmyslu pre krásu jazyka spisovnej reči slovenskej. Pravda, na to treba iného vedenia, ako je školenie spevácke.“ Na to istotne treba fonetické vedenie na základoch vedy.

Hlas prof. Žuravlevovej si treba vysoko vážiť aj dnes, lebo to bol vtedy odbojný hlas. Bola to kritika práce, ktorá sa robila predovšetkým v opere Národného divadla po jej prechode do fašistických rúk. Dramaturg opery bol vtedy napísal slová chvály na prácu v opere v článku *Dvadsaťročné Slovenské národné divadlo* (Nové Slovensko II, 1940, č. 5, str. 44). Napísal medziiným: „... dnes sme pyšní, že operný archív SND obsahuje už vyše dvoch desiatok diel svetového repertoáru... a k našej statočne konanej práci si žiadame pokoj a porozumenie. Dost' bolo šomrania, osočovania a pokusov... Preto nedopustíme závaný mrazu na púčky jednoročného stromku...“ K tejto otázke sa vyslovila prof. D. Žuravlevová týmito slovami: „S prekladmi je to tak, že naozaj ich niekedy robia len pre peniaze, a ten, kto ich robil, nemal k nim často nijakého umeleckého pomeru“ (tamže). Zd. Bokesová-Hanáková vtedy tiež poznačila, že preklady sa vyrábajú takmer sériove a že nie sú robené dost' zodpovedne

(tamže). Pri poslovenčovaní opery nebol styk s vedou o slovenčine ani styk s uznanými slovenskými vokálnymi pedagógmi. Otázky kultúry slovenčiny v opere sa riešili živelne, na ochotníckych, a ako sme videli, zárobkových základoch. Len po vojne sme mohli začať verejne poukazovať na potrebu ponímania tejto problematiky na seriózných vedeckých záasadách a podľa vzoru a skúseností sovietskych odborníkov.

Roku 1944 Št. Hoza ako vedúci činiteľ napísal, že speváckej slovenskej reči „venovali sme pre inú zaujatosť málo pozornosti“ (Slovák, 12. 3. 1944). V článku *Vývin našej reprezentačnej scény* (Slovenská sloboda VII, č. 87, str. 7) hovorí mnoho o svojej práci v opere, ale nič o fonetike v slovenskom speve alebo o slovenskej vokálnej pedagogike a pod. Po ďalších rokoch napísal: „Ostáva toto pole i naďalej úhorom“ (Hudební rozhledy 1949, 56). Napokon volal slovenských jazykovedcov na pomoc (Národná obroda, 26. 5. 1948). Pole neostávalo úhorom, pracovali sme cez vojnu v tichosti na ňom. Potom po vojne vychodili články a štúdie, ba vyšli aj dve príručky fonetiky pre slovenský spev. V decembri roku 1956 Ministerstvo kultúry usporiadalo celoštátnu konferenciu o výchove speváckych kádrov podľa vedeckých metód. Tu odznela aj prednáška D. Žuravlevovej *Základné predpoklady pre úspešnú činnosť spevácko-pedagogickú*. Autorka v nej žiadala, aby na doplnenie vzdelania súčasného učiteľstva spevu boli povinné kurzy na osvojenie vedeckého základu v odbore fyziológie hlasu a fonetiky jazyka. Môžeme k tomu uviesť, že v NDR sa pre poslucháčov hudobnej výchovy zaviedli na univerzitách povinné prednášky z fonetiky, rozumej experimentálnej fonetiky (Hans K r e c h, *Nauka o mluvené řeči a její úkoly v NDR*, Slovo a slovesnost XX, 1959, 74–78).

Na jeseň 1938 prišli nepriaznivé okolnosti vo vývine našej spevohry v odbore hlasu a reči. Reprezentanti slovenskej úpadkovej buržoázie boli ďaleko od toho, aby v odbore hlasu a reči postavili základy slovenského slohu operného a speváckeho umenia vôbec. Treba vidieť zábrany minulosti a spoznať metodické zásady, ktoré dnes platia v pokrokovom svete v tomto odbore, a podľa nich ukázať cestu, ktorá sovietskych spevákov priviedla k výsledkom, ktoré obdivujú návštevníci Veľkého divadla z celého sveta. Je preto dôležité predovšetkým to, ako sa budujú teoretické základy spevu u nás.

V tomto smere si chceme osobitne povšimnúť príručku I. Godina a M. Palovčíka *Hlasová výchova* (Bratislava 1958). Ide im o vybudovanie dokonalej speváckej metódy (str. 15). Autori správne hovoria, že najserióznejším pomocníkom pri vytvorení slovenského speváckeho štýlu môže byť slovenská fonetika, ktorá by sa podľa autorov mala stať rovnako vedou o reči spievanej, ako je vedou o reči hovorenej. Napodiv

autori si nepovšimli, že slovenská fonetika sa po vojne venovala najviac otázkam spievanej reči. Práce o tom im ostali neznáme. Medzi literatúrou ich neuvádzajú a neuviedli ani inú fonetickú a vôbec jazykovednú literatúru o slovenčine. Keď sa pozrieme do ruských kníh o speve, buduje sa v nich práve na prácach ruských a sovietskych jazykovedcov. Nazretie do fonetickej príručky by ich bolo uvarovalo pred chybami celkom elementárnymi. Tak podľa nich *ch, k, g* sú hrdelné spoluhlásky (str. 101), *v* je podľa nich „neznejúca“ (= neznelá, hoci je znelá, resp. zvučná!) spoluhláska (str. 54), t. j. vyslovovali by sme „foda, fíno“ a pod. namiesto *voda, vino*. Podľa nich v slabike „ki“ vzniká samohláska „i“ v zadnej časti ústnej dutiny, kým v slabike „bi“ znie celkom napredku úst — na perách (str. 122). Autori si nevyskúšali s pomocou zrkadielka, že niečo takého neexistuje. Už pred storočiami sa v slabike „ki“ približovalo „k“ artikulácii samohlásky „i“, nie však naopak. Na tomto príklade vidíme aj to, ako vnútorné zákony a zákonitosti slovenského jazyka ostávajú autorom neznáme. Poznajú ešte aj dvojhlásku „ou“ (str. 130), ktorú slovenčina nemá. Ostali tu v zajatí starých učení. Autori vysvetľujú, ako sa artikulujú vokály (str. 129—130). Neuviedli pritom „ä“, ale všade v príručke kážu vyslovovať ypsilon, ktorého v slovenčine ako fonémy niet. Žiadajú vysloviť napr. aj „jy“ (129), ale toto zoskupenie je v celej slovančine od predhistorických čias neznáme, ba úplne cudzie. Autori sú očividne pod vplyvom maďarskej vokálnej pedagogiky a od našich žiakov žiadajú vyslovovať samohlásky, ktoré má maďarský a nemecký jazyk, ale nemá ich slovenčina. Ide o dlhé samohlásky „ö, ü“. A tak náš žiak má cvičiť slabiky *nö, mö, mü, vö, zö, möm, nö, ngön, jö, fü, nü, mü* a pod. Tu si treba povedať, že v slovenskej vokálnej pedagogike sa môže cvičiť spev len na tých samohláskach a skupinách, ktoré v slovenskom jazyku existujú, a teda nie na tých, ktoré má susedný jazyk. To platí aj o ypsilone. Autori hovoria (59), že pri tmavom „e“ sa jazyk dostáva do podobnej polohy ako pri „y“, ale pritom ani učiteľ nevie vysloviť túto hlásku, ktorá sa už viac storočí u nás nevyslovuje. Autori majú dvojaké „e“ — jasné a tmavé. To prvé sa podľa nich má vysloviť tak, že sa jazyk oproti polohe pri vyslovení „a“ zdvihne len nepatrne (59). Tak však dostaneme maďarské široké „e“, blízke slovenskému „ä“. Niektorí sólisti zo staršej skupiny členov opery takto túto hlásku aj vyslovujú, ale to je nesprávne a nášmu jazyku cudzie. Pritom vzniká dojem, že hovorí maďarónsky meštiak, čo sa hanbil za správnu slovenčinu. Autori (60) hovoria, že uvedeným spôsobom dostaneme široké „e“, ktoré síce podľa nich v hovorenej reči by pôsobilo nevkusne, ale zato v speve sa uplatňuje veľmi dobre. Pôsobí nevkusne aj v spisovnej reči, ktorej dáva neprírodný akustický dojem, obľúbený síce vo formalistickom speve, ale neprípustný

v speve realisticom. Možno poukázať na sovietskych ruských spevákov, ktorí pri tejto hláske uplatňujú takú výslovnosť, ktorá je prirodzená v ruskom i slovenskom speve. Takto by sme mohli fonetickú stránku knižky rozoberať ďalej.

Treba chváliť, že autori zdôrazňujú zreteľnú artikuláciu, spevnú melódiu ako nositeľa ideí a vôbec realizmus vo výkonnom speváckom umení. Cesta, ktorou by tento cieľ chceli dosiahnuť, nie je, ako sme videli, niekedy správna. Autori píšu (153), že krásny spev, *bel canto*, je vlastne najvyššou požiadavkou vokálnej pedagogiky. Po *bel canto* prišli nové progresívne školy, ako sa to môžeme v krátkosti dočítať v encyklopédii (Boľšaja sovietskaja enciklopedija IV, 544–545). Nemožno tiež mechanicky prekladať *bel canto* ako „krásny spev“, hoci dané slová na to ukazujú. Uvedený termín má historickú a taliansku národnú hodnotu.

Autori hovoria o celosvetovej kríze v oblasti vokálneho umenia. Celosvetovej krízy vo vokálnom umení niet. Je kríza v ideológii časti reprezentantov tohto umenia, tých ľudí, čo stoja na pozíciách, ktoré vývin spoločnosti prekonal. S krízou ideológie prišla aj kríza v tomto umení tam, kde kríza je. Keď sedíme vo Veľkom divadle v Moskve, vidíme, že celosvetovej krízy v tejto oblasti niet.

Táto príručka z fonetickej stránky je svedectvom nejasností a neujasneností názorov časti našich starších speváckych kruhov, čo vyrástla v minulosti a nesledovala ani výskumy vo fonetike nášho jazyka a ani život pokrokového, realistického umenia v socialistickej spoločnosti, ktorá urobila veľký pokrok v tejto oblasti, takže sa naň do Moskvy chodia pozerať ľudia z celého sveta. Knižka nadväzuje na chaos, ktorý z metodologickej stránky v umeleckom speve u nás neraz je. Sovietski a už aj nemeckí odborníci jasne ukázali v niekoľkých prácach, kde je východisko zo slepej uličky. Autori knižky síce uviedli časť sovietskej a staršej nemeckej odbornej literatúry, ale nová nemecká a rakúska literatúra o predmete im ostala neznáma. Bolo by bývalo užitočné, keby si boli dobre preštudovali tú sovietskú literatúru, ktorú uvádzajú. Boli by sa vyhli chybám. Uvádzajú ruskú školu a jej zakladateľa M. I. Glinku. Pri spomienke sovietskej vokálnej pedagogiky by bolo bývalo potrebné, keby boli uviedli mená pracovníkov, ktorí sovietskú vokálnu školu priviedli k vyšším hodnotám. Z nej sa u nás možno mnoho naučiť. Dúfame, že v budúcnosti obaja autori budú viac ťažiť zo skúseností nám aj rečou blízkeho národa a donesú napokon už v spolupráci s fonetikou lepšie dielo. O ostatných stránkach knižky by sa mala rozvinúť diskusia, aby sa aj tento odbor nášho kultúrneho tvorenia dostal na úroveň, akú si požaduje dnešok.

ZPRÁVY A POSUDKY

SLOVENSKO-RUSKÝ SLOVNÍK. Zostavili A. V. Isačenko a D. Kollár, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1959, strán 564, viaz. Kčs 15,—.

Slovenská kultúrna verejnosť už dávno pocitovala potrebu dobrých slovensko-ruských slovníkov. Túto medzeru vyplnil najprv dvojdielny *Slovensko-ruský prekladový slovník* A. V. Isačenka, vydaný Slovenskou akadémiou vied v rokoch 1950—1957 a neskôr príručný *Slovensko-ruský slovník* A. V. Isačenka a D. Kollára, vydaný Slovenským pedagogickým nakladateľstvom roku 1959. Kým prvý slovník sa teší záujmu prekladateľov a filológov (najmä rusistov), druhý spĺňa požiadavky slovníka, ktorý má slúžiť širšej verejnosti.

Autori sa pri výbere slov snažili zachytiť hlavne živé a produktívne slová. Venovali pritom pozornosť tiež bežne používaným odborným názvom, bez ktorých by sme moderný slovník nemohli pokladať za úplný. Slovník obsahuje aj mnohé zemepisné názvy, ktorých ruské znenie sa odlišuje od slovenského, napr. *Arktída (Árktika), Atény (Afiny), Balkán (Balkány) Čechy (Čechia) Egypt (Egípet), Fínsko (Finlandija), Maďarsko (Vengrija), Poľsko (Póľša)*. Uvádzanie týchto slov podľa abecedného poriadku medzi heslami a nie osobitne na konci slovníka môže byť odôvodnené pomerne malým počtom týchto názvov. Nazdávame sa, že v slovníku by nemuseli byť také geografické názvy, ktoré sú zhodné v slovenčine i v ruštine, ako napr.: *Afganistan, Afrika, Amerika, Ázia, Berlín, Dunaj*, i keď v niektorých prípadoch majú odlišný prízvuk. Nie je dost jasné, aké hľadisko uplatnili autori pri výbere osobných mien, keď v slovníku nachádzame mená *Beethoven (Betčovén), Pytagoras (Pifagór), Quijote (Kichôt), Xaver (Ksavérij)*, pričom sa neuvádzajú iné mená, ktoré sa v ruštine a v slovenčine takisto líšia, ako napr. *Hegel, Aristoteles, Venuša* a pod.

V slovníku je pomerne dost slov, ktoré majú rovnakú podobu v oboch jazykoch. Samozrejme, slová základného slovného fondu treba uvádzať v každom prípade. Nie je na škodu slovníka, keď obsahuje niektoré rovnako znejúce zdomácnené slová cudzieho pôvodu, ktoré v ňom však nie sú nevyhnutné. Sú to slová ako *archeológia, archív, astma, centralizácia, generátor, geograf, geológ, geometria, chameleón, ideál, kaktus, kakao, kandidát, kardinál, monológ, paragraf* a i.

Jednotlivé heslá sú v slovníku spracované starostlivo a prehľadne. Za ruským ekvivalentom sa uvádzajú potrebné gramatické tvary, ďalej výslovnosť, pri slovesách sa označuje dokonavý alebo nedokonavý vid a rekcia. Pri spracovaní hesiel a významov autori sa snažili nájsť také ruské ekvivalenty, ktoré najlepšie zodpovedajú štylistickému zaradeniu slovenských slov. V niektorých prípadoch však takéto hodnotenie autorom uniklo. Môžeme nájsť štylisticky príznakové slová, ktoré v tomto slovníku nie sú označené štylistickou skratkou, napr. *bytie, cintľavka, cintľavý, civieľ, klapať, trefný, zalarmovať* atď.

Slovník je spoľahlivým ukazovateľom správneho prízvuku a výslovnosti ruských slov. Prirodzene, nie je možné uvádzať výslovnosť pri každom slove s akantím a ikaním alebo tam, kde ide iba o nepatrné odchýlky napríklad pri výslov-

nosti mäkkých ruských konsonantov. O týchto prípadoch sa autori zmieňujú v úvodnej časti slovníka.

Presnosť prekladového ekvivalentu sa dosahuje buď uvedením niekoľkých synonym alebo sémantizáciou, ktorou sa presnejšie určuje oblasť používania tohto-ktorého slova. Niekedy nájdeme pri jednotlivých významoch slov exemplifikácie. Kombináciou týchto troch postupov autori pomáhajú používateľovi slovníka vybrať si správny výraz. Autori zaradili do slovníka aj niektoré najčastejšie používané frazeologické zvraty a združené pomenovania, pričom neoznačujú jednotlivé typy frazeologických spojení, čo v slovníku tohto druhu nie je možné, ani účelné, ale riadia sa výlučne prekladovým hľadiskom. To znamená, že osobitne sa vydefujú iba také viacčlenné slovné spojenia, ktorých preklady sa líšia od voľného prekladu heslového slova. Slovom, používa sa hľadisko čisto praktické, ktoré vyplýva z toho, že používateľ slovníka nebude hľadať typ, ku ktorému frazeologický zvrät patrí, ale jeho správny preklad. I keď sa nájdú niektoré nedôslednosti (napr. za znakom ◊, ktorým sa označujú frazeologické spojenia, nie sú také výrazy ako *na nesprávnu adresu — ne po adresu, postaviť sa na čelo — stať vo glavě čegô-l., vozglávif čto-i., dostalo sa mi cti — na moju dôlu výpala čest a i.*), vcelku možno povedať, že výber a usporiadanie frazeologických zvrátov a tiež niektorých združených pomenovaní, najmä terminologického charakteru, zodpovedá rozsahu a určeniu slovníka.

Homonymá sa uvádzajú v slovníku väčšinou ako samostatné heslá. Stretávame sa však aj s prípadmi zaradenia homonym do jedného hesla, napr. *cukrovka* 1. (repa); 2. (choroba); *dať sa* 1. *do niečoho*; 2. neosob. *dá sa*; v hesle *huba* 3. význam sa mohol uviesť ako homonymum, podobne 2. význam v hesle *hanba*.

Okrem toho v slovníku nájdeme aj iné nedôslednosti, napr. slovesá *bozkať* i *bozkávať* sa uvádzajú ako nedokonavé s nenáležitým ekvivalentom pri slovese *bozkať*; heslo *jednotnosť* má byť podľa abecedy pred *jednotný*; rozpracovanie vidových dvojíc by malo byť jednotné a jednotlivé významy by sa mali zhodovať, čo nenachádzame napr. v heslách *obracať* a *obrátiť*. Heslo *obracať* obsahuje tieto významy: 1. (list, sud) *perevoráčivať*; 2. (hlavu) *povoráčivať*; 3. (kone, voz) *poovoráčivať*; 4. (pozornosť) *obraščáť*; 5. (napr. hrot proti niečomu) *napravľáť*; 6. niečo na niečo *prevraščáť vo čto-l.* ◊ o. seno *ševeliť séno*; o. kabát *perelicóvyvat paltó*; prenes. *deržáť nos pó vetru*. Naproti tomu v hesle *obrátiť* sú významy usporiadané takto: 1. (list, sud) *perevernúť*; 2. (hlavu) *povernúť*; 3. (kone, voz) *povernúť*; 4. (svoj pohľad) *obratif*; 5. (kabát) *perelicevát*; prenes. *pereorientirovaťsia*; 6. niečo na niečo *prevratif čto-l. vo čto-l.* ◊ o. na žart *obratif v šutku*. Našli by sa ešte aj iné menšie nedôslednosti.

Kladom slovníka je ďalej to, že neobsahuje príťaž vyslovene nárečových a periférnych slov, ktoré sú nie všeobecne známe. Takto sa slovník zbytočne nerozrastá a neskresľuje súčasný stav spisovnej slovenčiny. Na niektorých miestach v slovníku sa stretávame s hniezdovaním. Autori ho používajú zriedka, aby sa nenarušilo abecedné poradie heslových slov.

I napriek uvedeným nedôslednostiam, ktoré sa v slovníku vyskytli, treba konštatovať, že zostavovateľom slovníka sa podarilo dať do rúk našej verejnosti skutočne hodnotné dielo, ktoré je spoľahlivou pomôckou pri prekladaní zo slovenčiny do ruštiny. *Slovensko-ruský slovník* A. V. Isačenka a D. Kollára spĺňa požiadavky slovníka tohto typu.

I. Kothaj

ROZLIČNOSTI

Nabucco = Nabuchodonozor. — Milovníkom opernej hudby nie je snáď potrebné predstavovať Verdiho operu *Nabucco*. Poznajú ju najmä zo slávneho sboru Židov a z predohry tejto opery. My by sme sa tu chceli dotknúť názvu opery. Nazdávame sa, že v spisovnej slovenčine názov *Nabucco* nie je oprávnený.

Slovo *Nabucco* je vlastné meno najslávnejšieho vládcu novobabylonskej ríše. Ide o panovníka *Nabukudurusa*, ináč známeho u nás v podobe *Nebukadnezar*, najčastejšie však — vo väčšine dejepisných príručiek — pod menom *Nabuchodonozor*. (Podobu *Nabuchodonozor* môžeme čítať napr. v *Dejinách staroveku* od A. V. Mišulina, prel. Mária Sopková, 2. vyd., Bratislava 1950, str. 53.) Podoba *Nabucco* predstavuje taliansku obmenu mena tohto panovníka. Pri slovách cudzieho pôvodu, ku ktorým patrí aj meno *Nabuchodonozor*, rozoznávame úplne zdomácnené slová cudzieho pôvodu, menej zdomácnené slová cudzieho pôvodu a nezdomácnené cudzie slová. Pravidlá slovenského pravopisu (zrevid. vyd., str. 51) uvádzajú, že nezdomácnené cudzie slová sú predovšetkým vlastné mená, a to osobné a zemepisné. Pri osobných menách uvádzajú početné príklady, napr. *Johann Wolfgang Goethe, Friedrich Schiller, Wilhelm Pieck, Jean Jacques Rousseau* atď. Treba však zdôrazniť, že v spisovnej slovenčine máme aj zdomácnené cudzie vlastné mená osôb (Pravidlá sa o nich nezmieňujú). Patria sem mená ako napr. *Ezop, Kalvín, Ján Hus, Jagič, Miletič, Hočimin, Čankajšek*.

Podobná situácia je aj v taliančine. Podoba *Nabucco*, o ktorú nám tu ide, predstavuje takúto zdomácnenú podobu cudzieho vlastného mena. Táto podoba je však len v taliančine, kým v slovenčine na označenie uvedenej historickej osobnosti používame podobu *Nabuchodonozor*, resp. (zriedkavejšie) *Nebukadnezar* (pôvodná podoba *Nabukudurusa* sa u nás nepoužíva; podobne používame názvy *Kýros, Kambyzes, Dareios* namiesto pôvodných perzských názvov *Kuruš, Kombužijsa, Dárajavahuš*). Nazdávame sa, že názov opery by sa mal u nás uvádzať v podobe *Nabuchodonozor*. Tento názov rozhodne povie u nás viac, ako názov *Nabucco*, o ktorom len málo ľudí u nás vie, že ide o Nabuchodonozora.

L. Dvonč

Píšeme **abrahámoviny** (nie „Abrahámoviny“). — Metaforicky sa päťdesiate výročie narodenia, päťdesiate narodeniny menujú *abrahámovinami*. Ide o všeobecné podstatné meno, ženského rodu, pomnožné. Ako také píše sa vo vete s malým začiatočným písmenom, a nie „Abrahámoviny“, ako sa uvádza zrejším prehliadnutím pri korektúrach v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1957, zrevid. vyd., str. 129. Správna pravopisná podoba je v predchádzajúcom vydaní Pravidiel z r. 1953, str. 121: *abrahámoviny*. Toto slovo nie je síce príliš časté, ale v pravopisnom slovníku jeho nesprávne písanie je rušivou chybou.

A. Keder

Nosiť — „nosiť sa“; **čakať** — „čakať sa“. — Hečkov román *Svätá tma* je mimoriadne bohatý na synonymá. Pomocou nich dosahuje spisovateľ vo svojom diele sviežosť a pestrosť jazyka. Neopakuje tie isté slová, najmä nie na tejže

strane, a vyhýba sa ošúchaným výrazom. Pekný príklad máme na to i na str. 77, kde čítame:

Zachcelo sa jeho (Klamovej) Vilme voňať ruže, *keď sa nosila s Cilkou* a hneď jej (Vendelin) naštepil do šípov pri chodníku tie najvoňavšie z bielych a červených. Cilkina tvár je tiež z tej istej bielej i červenej matérie. — A prišla Vilme chuť na broskyne, *keď sa čakala s Vincentom*, a hneď jej zasadil zo päť stromčekov, a to zo sorty s plodmi ako päste. Vincentove oči sa aj trocha ponášajú na broskyne. — A prišla Vilme chvíľa jesť kyslé ríbezle, *keď sa jej mal narodiť Tonko*, nuž zasadil jej zo desať kríkov zo sorty ružovej, ktorá je najsladšia. Ani Tonko ešte nevyrástol zo sladkej detskej ružovosti.

Spisovateľ tu použil tri odlišné hovorové synonymné spojenia pre skutočnosť, že Vilma Klamová bola v druhom stave. Len škoda, že v prvých dvoch prípadoch autor nepoužil spisovné znenie spojení: *keď nosila Cilku, keď čakala Vincenta*. — Od slovies *nosiť sa* a *čakať sa* sú všeobecne známe celkom iné významy, ako ich použil Hečko. *Nosiť sa* znamená: 1. (o deťoch) keď pri hre deti nosia jedno druhé na chrbte — *nieť na chrbte druhého*, a 2. (o vtákoch) — *stavať hniezdo, hniezdiť*. Tak isto zvrtné sloveso *čakať sa* poznáme vo význame *čakať jeden druhého, čakať na seba, vzájomne* (o dvoch alebo viacerých osobách). O nastávajúcej matke sa však povie, že *nosí dieťa, čaká dieťa*. Tieto dve spojenia sú všeobecne známe a rozšírené, netreba ich ani ilustrovať dokladmi z literatúry. V hovorovej reči sa používajú bežne a jednoznačne. Spojenia *nosiť sa* a *čakať sa* vo význame, v ktorom ich použil Hečko, sú krajové a do spisovného jazyka ich uvádzať nemožno, pretože v ňom už majú svoj ustálený iný význam. Spojenie *keď sa jej mal narodiť Tonko* je bežné a správne.

Oba spomenuté dialektizmy narúšajú najkrajšiu partiu románu Svätá tma, v ktorej sa spisovateľ zmieňuje o jemnocite prostého slovenského človeka. Bude potrebné, aby sa tieto miesta v ďalšom vydaní upravili.

I. Ševcechová

Šutorica. — Podstatné meno *šutorica* sa v slovenskej literatúre vyskytuje iba v diele Františka Hečka. V románe Svätá tma ho autor na dvoch miestach použil vo význame „povíchrice“, „víchor“. Toto onomatopoické substantívum použil na str. 265 v takomto kontexte: *Niekde v Kostolnej ulici sa strhla šutorica: vírivý víchor trhal listie zo stromov, rozháňal papiere po nebi a dvíhal prach so smetím nad strechy domov.* — Uvedený doklad je súčasne aj definíciou významu slova *šutorica*. Druhá veta, v ktorej spisovateľ toto slovo použil, nadväzuje na predchádzajúci citát: *Šutorica sa preniesla aj do Lindavskej ulice.* (265)

Slovo *šutorica* je správne utvorené a zvukovomalebne vystihuje šuchot, ktorý víchor robí tým, že dvíha ľahké predmety, ako napadané listie, papiere a pod.; tie keď poletujú, šuchocú. Hádám toto slovo súvisí so slovesom, ktoré sa vyskytuje v hovorovej reči: *šutrovať*, t. j. posunovať z miesta na miesto. Veď *šutorica* ozaj posunuje ľahšie predmety. — Zostáva však otvorená otázka, či toto substantívum jestvuje v niektorom nárečí a spisovateľ ho vhodne využil, alebo, čo je menej pravdepodobné, či si ho sám vytvoril. Ale v každom prípade je to dobré slovo.

Podstatné meno *šutorica* je výstižné synonymum substantív *víchrice*, *povíchrice*, *víchor* a mohlo by sa i v spisovnom jazyku využívať na spestrenie štýlu v ústnych aj v písomných prejavoch.

I. Ševcechová

ODPOVEDE NA LISTY

Súrne a neodkladné prípady. — Dr. K. Č. z Košíc: „Čas dovoleníek dal mi možnosť presvedčiť sa v lekárskech čakárňach o nejednotnosti niektorých termínov. Napr. počas zastupovania v jednej ambulancii bolo napísané: ‚v súrnych prípadoch zastupuje‘, ale inde som čítal, ‚v neodkladných prípadoch zastupuje‘. Zaujímam ma, ktorý z uvedených oznamov je štylisticky alebo odborne správny a mal by byť jednotný.“

Odpoveď: Keď skúmame významovú náplň istého slova alebo slovného spojenia, často spomíname významovú priehľadnosť. Významovou priehľadnosťou rozumieme to, že isté slovo už svojou podobou poukazuje na svoj obsah; akoby samo vysvetľovalo, čo označuje. Takýmto významovo priehľadným slovom je aj prídavné meno *neodkladný*. Súvisí so slovesom *odkladať* a hneď, keď ho čítame alebo počujeme, priamo akoby podľa jeho návodu si myslíme „taký, ktorý sa nesmie odkladať“. Pretože prídavné meno *neodkladný* už svojou podobou opisuje svoj význam, hovoríme že patrí medzi opisné slová (pomenovania). Spojenie *neodkladný prípad* jednoznačne vyjadruje to, čo možno vysloviť opisom „prípad, ktorý neslobodno odkladať“, teda taký, čo treba bez odkladania (ihneď, razom) vybaviť alebo riešiť. V okruhu lekárskeho povolania takéto prípady sa vyskytujú dosť často. Pretože sa v nich lekárskeho zákroku žiada neodkladne, svedomitý lekár ihneď všetko menej dôležité odloží a usiluje sa hneď zakročiť, aby zachránil rodine i celej našej spoločnosti chorého.

Prípad, ktorý si vyžaduje ihneď lekársku pomoc, teda neodkladný prípad, sa označuje aj názvom *súrny prípad*. Prídavné meno *súrny* na rozdiel od *neodkladný* nie je už také priehľadné a patrí medzi tzv. značkové pomenovania. Ich spoločensky ustálený význam musíme vedieť a treba si ho pamätať. Poznnamenávame, že len zriedkavo sa používa v ľudovej reči podstatné meno *súra* a slovesný výraz *byť v súre* (v ťažkej situácii, ktorá si vyžaduje ihneď riešenie alebo pomoc).

Ktoré zo spomenutých spojení je v okruhu liečenia vhodnejšie? Prídavné mená *neodkladný* a *súrny* sú slovami rovnoznačné, synonymné a jedno i druhé je zrozumiteľné. Prvé (*neodkladný*) má bližšie k odbornému štýlu nášho jazyka a druhé sa viac približuje k reči ľudovej. Pritom nemožno povedať, že by prvé bolo vyslovene odborné a druhé vyslovene ľudové.

Keď si vyslovíme spojenia *neodkladný prípad* a *súrny prípad*, máme takýto dojem: Prvé charakterizuje intelektuálnu, rozvážnu reč, druhé je citovo príznakové, akoby tu neodkladnosť sprevádzala väčšia dávka netrpezlivosti. Priznávame sa, že sme v pomykove, keď máme rozriešiť položenú otázku. A preto nie bez váhania vyslovujeme nasledujúci úsudok: V prostredí odborníkov (lekárov) sa viac používa priehľadný a citovo neutrálny výraz *neodkladný prípad*, naproti tomu v upozorneniach pre neodborníkov je častejšie spojenie *súrny prípad*.

Budem ovládať a „budem zaniest“. — Š. L. z Nitry: „Mnoho ráz nie mi je jasné, či sú isté výrazy správne. Ako napríklad ‚Ja to budem ovládať‘. To mi tak prichodí, akoby som počul ‚Ja to budem urobiť‘ alebo ‚Ja to budem zaniest‘.“

V istej rozhlasovej relácii sa hovorí: „...zriadili pult, od ktorého sa budú dať všetky prístroje ovládať“. Je to správne? Nie je tu dajaká chyba?“

Odpoveď: V otázke ide očividne o problém, či možno od istých slovies utvoriť takzvané zložené futúrum (ako je *budem sa učiť, budeme prať*).

Zložené futúrum typu *budem sa učiť* tvoríme len od nedokonavých slovies, takých, čo označujú dej v priebehu, napr.: *sedieť, držať, čítať, myslieť, starnúť, smiať sa; ovládať (budem sedieť, budeš držať, bude čítať, bude myslieť, budete starnúť, budú sa smiať; budú ovládať)*. Naproti tomu od slovies dokonavých, ktoré označujú zavŕšený alebo dajako ohraničený dej, zložený tvar futúra tvoriť nemôžeme. Takéto sú napríklad slovesá: *prečítať, podržať, rozmyslieť si, zostarnúť, vysmiať sa*. Nemožno povedať „budem si prečítať“, ale len *prečítam si*. Takéto slovesá (rozumej, *d o k o n a v é*) tvarom prítomného času vyjadrujú dej platný pre budúcnosť, teda taký, čo sa ešte len stane. Slovesá *podrším, rozmyslia si, zostarneme, vysmeješ sa* sú sice v tvare prítomného času, ale vyjadrujú dej budúci. Toto je charakteristická osobitosť dokonavých slovies.

Z otázky možno vybadať mienku, že aj slovesné spojenie *dať sa ovládať* je dokonavé a nemožno od neho utvoriť zložený budúci čas (futúrum). Lenže to je nedorozumenie. Od spojení so slovesom *dať sa*, napr. *dá sa písať, dá sa pracovať; dá sa napísať, dá sa vypracovať* totiž vždy možno utvoriť tvar zloženého budúceho času, či ide o spojenie s nedokonavým alebo dokonavým slovesom. Môžeme povedať *bude sa dať písať*, ako aj *bude sa dať napísať*. Tu totiž nejde o základný význam slovesa *dať*, v ktorom je toto sloveso dokonavé, ale o modálne sloveso *dať sa* (= poskytovať možnosť, umožňovať), ktoré je nedokonavé. Sloveso *dať* v základnom význame (napr. *dať knihu, dať dobrú radu*) nemá tvar zloženého futúra, lebo je dokonavé, naproti tomu sloveso *dať sa* ako modálne, zložené futúrum má, lebo je nedokonavé. Preto výrazy *bude sa dať písať, bude sa dať vybrať* sú celkom správne. Správne je teda aj vyjadrenie: „...zriadili pult, od ktorého sa budú dať všetky prístroje ovládať“. — No obratnejšie by sme povedali: „...zriadili pult, od ktorého bude možno ovládať všetky prístroje“.

Meno člena baletného sboru. — I. M-ová z Bratislavy: „Rada by som vedela, ako treba pomenovať člena baletného sboru. Členka baletného sboru sa volá baletka, lenže ako volať muža, ktorého povolaním je umelecký tanec?“

Odpoveď: V uvedenom umeleckom povolani boli u nás kedysi známe len ženy. Nuž nie čudo, že najprv vznikol názov *baletka*. K nemu sme si neďávno pritvorili mužskú podobu *baletník*. Ako vidieť, prvé, ktorým označujeme ženu, je utvorené príponou *-ka* a druhé, ktorým označujeme v tom istom povolaní muža, je utvorené príponou *-ník*. Je to tzv. sekundárna prípona, ktorá vznikla pri tvorení substantív muž. rodu príponou *-ik* od adjektív na *-ný*. Slovo *baletník* vzniklo od adjektíva *baletný*. Je to skrátené pomenovanie miesto dvojslovného výrazu *baletný tanečník*. Takto sa utvorili napr. aj: *zámočník, čalúnnik, komorrák*.

Dvojica *baletka — baletník* nevznikla tak ako napríklad dvojica *zámočník — zámočníčka*, teda prechýlením. Mužská podoba *baletník* je neskoršia ako ženská podoba *baletka*, a preto vznikla samostatne. Mužská forma k podstatnému menu *baletka* je teda *baletník*. — Podobne sa používajú výrazy *baletka, baletník* i v češtine. — V odbornom štýle hovoríme *člen, členka baletného súboru*.

G. Horák

Upozorňujeme našich čitateľov, že od 1. januára 1960 bude časopis NAŠA VEDA vychádzať ako populárno-vedecký mesačník.

Časopis bude prístupnou formou popularizovať najnovšie vedecké poznatky a výsledky výskumu u nás i v zahraničí. Obsah časopisu bude zameraný na všetky vedné odbory, aby uspokojil čo najširší okruh čitateľov.

Časopis NAŠA VEDA bude vychádzať v novej grafickej úprave, bude mať štvorfarebnú kriedovú a lakovanú obálku, štvorfarebnú kriedovú obrázkovú prílohu a text tlačенý dvojfarebne na 64 stranách.

Nezabudnite si zabezpečiť pravidelný ošber časopisu NAŠA VEDA.

Ročné predplatné Kčs 42,-, jednotlivé čísla po Kčs 3,50. Objednať ho možno na PNÚ, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/7, alebo na každom poštovom úrade a u poštového doručovateľa.

Vydavateľstvo SAV

Vychádza

SLOVNÍK SLOVENSKEHO JAZYKA

Je to úplný slovník dnešnej spisovnej slovenčiny, základné dielo kolektívu pracovníkov Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied, rozvrhnuté do päť dielov po 800-900 strán. Prvý diel (A-K) sa dostáva na knižný trh v decembri 1959, druhý diel (L-O) je v tlači a postupne každý rok vyjde ďalší diel. Cena jednotlivých dielov bude Kčs 45,-.

Slovník je spracovaný podľa zásad dnešnej vedeckej lexikografie. Má charakter prísne normatívnej jazykovej príručky. Uvádza, ako treba každé slovo správne písať, ako vyslovovať, ako sa ohýba a spája s inými slovami vo vete. Každé slovo vo svojom význame je bohato ilustrované typickými slovnými spojeniami. Slovník dovedna zachytí asi 120 000 slov i s odbornou terminológiou a bohatou frazeológiou.

Slovník slovenského jazyka ako základné dielo našej národnej kultúry patrí do každej slovenskej rodiny. Ako vedecká a pracovná pomôcka je určený pre každého, kto používa slovenský spisovný jazyk v písanej alebo hovorenej podobe.

Na Slovník slovenského jazyka je celoštátna subskripcia a objednať si ho možno v každej predajni Slovenskej knihy, n. p., alebo priamo vo Vydavateľstve SAV.

Nezabudnite si ho včas zabezpečiť! *Objednávky posielajte na adresu: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, Klemensova 27.*

Vydavateľstvo SAV

TEMATICKÁ SKUPINA
Jazykoveda a literárne vedy

Kolektív
VEĽKÝ RUSKO-SLOVENSKÝ SLOVNÍK I

1. vydanie 82 VH 8200 v. Kčs 38,-.

V slovníku je zahrnutá a vedecky spracovaná slovná zásoba ruštiny s udaním slovenských ekvivalentov. Určený je pre vedeckých pracovníkov, prekladateľov, študentov a odborníkov.

Kolektív
LITERÁRIA III

1. vydanie 26 VH 950 br. Kčs 30,50.

III. zväzok *Literárii* priniesie rozsiahlejšie štúdie z dejín slovenskej literatúry (Chalupka, Šafárik, Palkovič) a odtlačí viaceré materiály, potrebné pre poznanie vývinu slovenskej literatúry. Súčasne obsiahne niektoré problémy inonárodných literatúr (nem. osvietenstva). *Literária* sú pravidelným orgánom Ústavu slovenskej literatúry a Literárnovednej spoločnosti a sú určené pre odborníkov a poslucháčov vysokých škôl.

Kolektív
JAZYKOVEDNÉ ŠTÚDIE V

1. vydanie 20 VH 750 br. Kčs 25,-.

Dielo je súborom prác venovaných jazyku diel Martina Kukučina. Obsahuje väčšinou štylistické rozborý jednotlivých Kukučinových rozprávok. Štúdie sú určené pre spisovateľov, literárnych vedcov a jazykovedcov a pre pedagógov.

SLOVENSKÁ REČ

časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka

Ročník 25, 1960, číslo 1

Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor: univ. prof. dr. Eugen Jóna

Výkonný redaktor: dr. Ladislav Dvonč

Redaktor časopisu: Andrej Keder

Technický redaktor: Vladimír Štefanovič

Vychádza šesťkrát za rok

Ročné predplatné Kčs 24,-, jednotlivé číslo Kčs 4,-

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Výmer PK HSVZ, čís. 18163/50-II 3 - X-156359.

Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky prijíma každý poštový úrad i doručovateľ.